

Degraded and restituted towns in Poland
Origins, development, problems

Miasta zdegradowane i restytuowane w Polsce
Geneza, rozwój, problemy

Editors / Pod redakcją

Robert Krzysztofik Mirek Dymitrow

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
SCHOOL OF BUSINESS, ECONOMICS AND LAW

Degraded and restituted towns in Poland: Origins, development, problems
Miasta zdegradowane i restytuowane w Polsce. Geneza, rozwój, problemy

Editors / Pod redakcją

Robert Krzysztofik, Mirek Dymitrow

Reviewer / Recenzent

Prof. dr hab. Barbara Lubicz-Miszewska

Translations / Tłumaczenia

Mirek Dymitrow

Cover design / Projekt graficzny okładki

Robert Krzysztofik

Recommended citation format / Zalecane cytowanie

Krzysztofik, R., & Dymitrow, M. (Eds.) (2015). Degraded and restituted towns in Poland: Origins, development, problems / Miasta zdegradowane i restytuowane w Polsce. Geneza, rozwój, problemy. Gothenburg: University of Gothenburg.

Funding / Finansowanie

The Geographical Association in Gothenburg (est. 1908)

Geografiska Föreningen i Göteborg (etab. 1908)

© Copyright 2015 by University of Gothenburg

ISBN 91-86472-76-3

ISSN 0347-8521

University of Gothenburg

School of Business, Economics and Law

Department of Economy and Society – Human Geography

Viktoriagatan 13, 405 30 Gothenburg, Sweden

Print and binding / Druk i oprawa

SOWA Publishing Ltd.

ul. Hrubieszowska 6a, 01-209 Warsaw, Poland

Degraded and restituted towns in Poland

Origins, development, problems

Miasta zdegradowane i restytuowane w Polsce

Geneza, rozwój, problemy

Krzysztofik, R., & Dymitrow, M. (Eds.) (2015). Degraded and restituted towns in Poland: Origins, development, problems / Miasta zdegradowane i restytuowane w Polsce. Geneva, rozwój, problemy. Gothenburg: University of Gothenburg.

Abstract

One of the less known problems in settlement geography is the issue of so-called degraded and restituted towns. This lack of reconnaissance, however, is perhaps less the result of the towns' scarcity than their specificity of being 'awarded' or 'deprived of' an urban label by means of strictly socio-political actions. Degraded and restituted towns, hence, are spatial units made 'rural' or 'urban' instantaneously, irrespective of their de facto state along what is widely considered a gradual path of (de)urbanization. Instead, they become compartmentalized into two constructed spatial categories that have survived the onslaught of material transformations and philosophical repositioning.

While 'rural' and 'urban' are conceptual binaries that certainly need to be treated with caution, their cultural salience may cause tangible consequences within national administrative systems that abide by a formalized rural-urban distinction. This issue becomes particularly important for settlements that clearly transcend any imagined rural-urban divide, i.e. those, whose material and immaterial characteristics seem counterfactual to their assigned category. It is also crucial in formal practices designed to avert such counterfactualities, but whose randomness of approach more creates confusion than helps straighten out a historical concoction. Both processes, nonetheless, lend 'urbanity' and 'rurality' a resonance of objectivity that justifies their use as guides for a host of developmental endeavors, despite subverting a much more intricate reality. Degraded and restituted towns are direct derivatives of this.

Drawing on the above-mentioned irreconcilabilities, the aim of this book is to present and scrutinize degraded and restituted towns through the example of Poland, where these towns occupy a special niche. For one, Poland, due to its chequered and variegated history, is home to a conspicuously large number of degraded (828) and restituted (240) towns; for another, Poland's relentlessness of formalizing 'urbanity' as a category of statistical, political and cultural guidance has a direct bearing on the lives of the towns' residents.

Realizing the intricacy of degraded and restituted towns in the face of commonplace rural-urban ideations, the editors and the 17 contributing Authors of this book have made an effort to capture the towns' complexity with special foci on their shrouded origins, developmental specificities and incurred problems. Owing to the involvement of researchers from different scientific disciplines and subdisciplines, the undertaken project has helped elucidate the problem from multiple perspectives: spatial, social, demographic, economic, environmental, historical, architectural, cultural, legal and philosophical. Allocated into 17 chapters, not only have the presented interpretations allowed for a first interdisciplinary synthesis on the topic, but they also helped outline some prospective directions for future research. Moreover, collecting materials of such diversity into an amalgamated whole has helped identify specific discourses that enwrap the concept of "urbanity" when seen through its oscillations within formal contexts, and to which degraded and restituted towns serve as expendable game pieces.

By combining knowledge arrived at through epistemologically different approaches, the incremental contribution of this book as a whole could be summarized in two attainments:

- a) extending theoretical frameworks used to study degraded and restituted towns in terms of definition, conceptualization and assessment of predispositions for future development on account of their spatial, legal, socio-economic and historical characteristics;
- b) initiating an anticipated discussion on a number of important and current topics related to the practices of degradation and restitution that have not received adequate attention, e.g., the urbanity-vs.-rurality paradox, the changeability of human settlement forms vs. the consequences of rigid spatial categorizations; the role of various actors in shaping the socio-economic reality under the guise of an ossified binary; or identifying spatio-conceptual conflicts as future challenges for local, regional and national policy.

Keywords: degraded towns, restituted towns, urbanity, rurality, formalization, Poland.

Krzysztofik, R., & Dymitrow, M. (Eds.) (2015). Degraded and restituted towns in Poland: Origins, development, problems / Miasta zdegradowane i restytuowane w Polsce. Geneva, rozwój, problemy. Gothenburg: University of Gothenburg.

Abstrakt

Jednym z oryginalnych problemów badawczych osadnictwa jest zagadnienie miast zdegradowanych i restytuowanych. Oryginalność nie wynika jednak w tym przypadku z jego unikatowości, lecz z interpretacji rzeczywistości według kryterium formalnoprawnego. Miasta zdegradowane i restytuowane to bowiem te ośrodki, które w określonym czasie straciły lub odzyskały swój miejski status. Innymi słowy przestały być lub ponownie zaczęły być zaliczane do tej grupy miejscowości, dla której wg nomenklatury prawno-administracyjnej przyjęto termin – „miasto”.

Przyjęcie tylko takiego kryterium w naturalny sposób powoduje rozdźwięk tam, gdzie decyzje o degradacji lub restytucji statusu miejskiego były lub są ustanawiane na wyrost względem kryteriów ekonomicznego, demograficznego czy przestrzennego. Z innego punktu widzenia złożoność koncepcji „miasto” i „wieś” została tu dodatkowo skomplikowana nierzadką arbitralnością decyzji urzędniczych, co miało nie tylko znaczenie formalne, ale w sposób oczywisty wpływało i wpływać może na realne możliwości rozwoju miast zdegradowanych i restytuowanych.

Celem prezentowanej książki jest przybliżenie zagadnienia miast zdegradowanych i restytuowanych na obszarze Polski, gdzie problem ten ma wymiar szczególny. Po pierwsze, miast takich jest relatywnie dużo (odpowiednio 828 i 240). Po drugie, Polska jest jednym z nielicznych krajów europejskich, gdzie kryterium formalnoprawne ma tak wielkie znaczenie. Autorzy książki starali się naświetlić ten problem, nawiązując do takich ogólnych kwestii jak geneza miast zdegradowanych i restytuowanych, specyfika ich rozwoju i przemian oraz problemy przed jakimi stoją. Wymienione kwestie dzięki zaangażowaniu badaczy reprezentujących różne subdyscypliny naukowe zaprezentowano wielowątkowo. W 17 częściach książki omówiono tytułowe zagadnienia zarówno od strony przestrzennej, jak i społecznej, demograficznej, ekonomicznej, przyrodniczej, historycznej, architektonicznej, kulturowej, prawnej czy semantycznej. Taki sposób interpretacji pozwolił nie tylko na dokonanie częściowej syntezy tego zagadnienia. Stanowił również ważny atrybut w określeniu wyzwań przed jakimi stoją badacze zajmujący się tą tematyką. Ważnym zadaniem książki była również analiza dyskursu okalającego pojęcia „miasto” i „miejskość” w kontekście ich formalnoprawnych uwarunkowań.

Autorzy rozdziałów zaprezentowali nie tylko określony fragment wiedzy i wyjaśnień dotyczących miast zdegradowanych i restytuowanych, ale także poprzez mniej lub bardziej wyeksponowane poglądy, wnieśli pewien wkład w:

- a) rozwinięcie teoretycznych ram pojęcia miasta zdegradowanego i restytuowanego w zakresie ich definiowania, możliwości rozwojowych, czy w końcu różnych typologii i podziałów uwypuklających ich różnorodność pod względem przestrzennym, formalnoprawnym, społeczno-ekonomicznym czy historycznym;
- b) podjęcie oczekiwanej dyskusji na wiele ważnych i aktualnych tematów, takich jak: „miejskość a wiejskość”, zmienność osadnictwa i jej konsekwencje, rola różnych grup interesariuszy w kształtowaniu rzeczywistości społeczno-ekonomicznej i przestrzennej czy konflikt przestrzenny jako wyzwanie dla polityki miejskiej i regionalnej.

Słowa kluczowe: miasta zdegradowane, miasta restytuowane, miejskość, wiejskość, formalnoprawność, Polska.

Contents / Spis treści

Preface	xi
Słowo wstępne	xiii
<i>Robert Krzysztofik, Mirek Dymitrow</i>	
Research on degraded and restituted towns: Overview and state-of-the-art	1
Miasta zdegradowane i restytuowane. Istota problemu i zakres badań	5
<i>Ewa Dawidejt-Drobek, Wiesław Drobek</i>	
Cultural aspects of urban restitution in Poland	37
Kulturowe aspekty restytucji praw miejskich w Polsce	39
<i>Mirek Dymitrow</i>	
The concept of urbanity in light of the municipal reform in interwar Poland	61
Pojęcie miejskości w świetle reformy gminnej w Polsce międzywojennej	65
<i>Barbara Konecka-Szydłowska</i>	
Restituted towns and their socio-economic conditions for development	117
Spółeczno-gospodarcze uwarunkowania rozwoju miast restytuowanych	119
<i>Robert Krzysztofik</i>	
Like Phoenix from the ashes, like David and Goliath... Niwka – a story of decline, rebirth and political confrontations	139
Jak Feniks z popiołów, jak Dawid z Goliatem... Regres, odradzanie się i konfrontacje prawno-administracyjne Niwki	143
<i>Iwona Kantor-Pietraga, Robert Krzysztofik, Tomasz Spórna</i>	
Degraded feudal urban agglomerations in Poland	159
Zdegradowane feudalne aglomeracje miejskie w Polsce	163
<i>Robert Szymytkie, Robert Krzysztofik, Mirek Dymitrow, Iwona Kantor-Pietraga, Jolanta Pełka-Gościńskiak, Tomasz Spórna, René Brauer</i>	
Degraded towns and urban abandonment	185
Miasta zdegradowane a procesy opustoszenia	189
<i>Elżbieta Przesmycka</i>	
Degraded and restituted towns of the Lublin region and their spatio-architectural transformations	209
Przeobrażenia przestrzenne i architektoniczne zdegradowanych i restytuowanych miast Lubelszczyzny	211

<i>Dariusz Sokołowski</i>	
Functional differentiation of degraded and restituted towns to the background of other similarly sized towns and villages in Eastern Poland	249
Zróźnicowanie funkcjonalne miast zdegradowanych i restytuowanych na tle miast i wsi podobnej wielkości w Polsce Wschodniej	251
<i>Weronika Dragan, Marta Chmielewska</i>	
Restituted towns in the face of 21 st -century demographic changes	271
Miasta restytuowane w obliczu przemian demograficznych w XXI wieku	273
<i>Robert Szmytkie</i>	
Degraded towns in Poland as potentially new towns	295
Miasta zdegradowane w Polsce jako potencjalne nowe miasta	299
<i>Hanka Zaniewska, Maria Thiel, Norbert Dąbkowski</i>	
Creating a new identity for small restituted towns – some problems	319
Problemy kształtowania nowej tożsamości restytuowanych małych miast	321
<i>Robert Krzysztofik, Mirek Dymitrow, Iwona Kantor-Pietraga, Tomasz Spórna</i>	
The concept of urban hibernation: Scientific note	347
Koncepcja hibernacji miast. Notatka naukowa	351
<i>Mirek Dymitrow</i>	
Deconstructing the discourse of degradation	355
Dyskurs degradacji miast w Polsce: próba dekonstrukcji	361
<i>Tomasz Spórna, Robert Krzysztofik, Mirek Dymitrow</i>	
Degraded and restituted towns in numbers	367
Miasta zdegradowane i restytuowane w liczbach	369
<i>Tomasz Spórna, Robert Krzysztofik, Mirek Dymitrow</i>	
Degraded and restituted towns on maps	423
Miasta zdegradowane i restytuowane na mapach	425
<i>Mirek Dymitrow, Robert Krzysztofik</i>	
Degradation and restitution: Understanding the concept of urbanity through its oscillations within formal contexts	443
Degradacja i restytucja jako pryzmaty pojęcia miejskości w kontekście jego formalnoprawnej zmienności	453
Contributors	462
Autorzy	464

The concept of urbanity in light of the municipal reform in interwar Poland

---

Mirek Dymitrow

Degradations²⁷ in Poland are sometimes made on an individual basis. Most often, however, they are the result of large-scale administrative reforms. Throughout history, the Polish lands were subject to many such reforms, executed by both domestic governments and occupant powers. To a large degree, the reforms also affected the structures and the statuses of various towns and cities. In this dimension, particularly well-known is the reform of 1869–1870, conducted by Russian authorities in the former Kingdom of Poland (also known as Congress Poland). Having caused the degradation of 336 of the then-existing 456 towns, the reform of 1869–1870 is often associated with so-called 'historical grievances', and is hence frequently invoked by local authorities whenever plans of restitution are underway.

Relatively less known is the Polish reform of 1933–1934, which – depending on the definition of city – "degraded" many more units with some form of urban denominator (722) than the reform of 1869–1870: urban municipalities boasting the privileges of cities, market towns and villages, and rural municipalities boasting the privileges of cities, market towns and urban-type settlements.

The modest notoriety of the 1933–1934 reform depends on three major factors. Firstly, most settlements affected by the reform are currently *outside of Polish territory*. If we include urban-type settlements (which are typically not regarded as urban centers), as many as 49.7% (359 units) are today within Poland's borders; but if we exclude them, this number is reduced to only 13.8% (100 units). Secondly, the reform of 1933–1934 was carried out by

---

²⁷ 'Degradation' denotes the formal act of revoking a town's urban status, rendering it formally rural.

Polish authorities (and – importantly – non-Communist ones), making it difficult to "demonize" in the way the Russian reform of 1869–1870 and the subsequent "Communist reforms" conducted in the 1950s and 1970s are. Thirdly, knowledge about the reform of 1933–1934 is scarce in that it is perceived primarily as a *municipal* reform. It was carried out mainly in order to equalize the extant divergent municipal structure of Poland incurred by the introduction of three different administrative systems following Poland's partitions in the late 18th century (it eliminated so-called *singular municipalities* and *manor areas* in the voivodeships of the former Austrian and Prussian partitions, making them similar to the pattern prevailing in the territories of the former Russian partition with *collective municipalities*). However, the reform of 1933–1934 also standardized the country's chaotic urban structure – another legacy of more than a century under three partitioning powers.

This chaos is still visible in numerous scientific and popular-science publications, if only in regard to the dates of degradation of most Galician towns (today within Subcarpathian and Lesser Poland voivodeships, and, partially, within Silesian and Lublin voivodeships) and towns within the small part of the so-called Eastern Borderlands (the Białystok region) that is currently within Poland's borders. For these towns, very different dates of degradation are being stated, for instance: the date of loss of *urban municipality status*; the date of loss of historical *town privileges*; the date of loss of the occupant-imposed *market town status*; the date of transformation of a town into a *market town*; the date of the final acknowledgement of a settlement as a town in a series of status oscillations (town >> market town >> town, etc.). There are even more possibilities of classification because of the frequent discrepancies between a settlement's formal *administrative status* and its *historical privileges* from 1772 until 1934.

Assuming, therefore, that the administrative changes of 1933–1934 that affected so many urban settlements require particular commentary, the aim of this paper is to systematize information and to correct frequently encountered errors and misunderstandings. In terms of methodology, the tabulation has been compiled by weighting data from several most reliable sources (displayed in the literature list), as well as by drawing on original legislation (displayed consecutively in the footnotes).

The chapter concludes that the reform of 1933–1934 put an end to a much divergent structure in the category of settlements, which, hitherto, could in one way or another be considered 'urban'. As few as 39 or as many as 722 settlements (depending on the preferred categorization along the cultural–formal rural-urban axis, i.e. historical privileges vs. administrative status) can be said to have lost their urban denominator as a result of the reform.

As a consequence of this, the date of loss of "urbanity" of any one of the deliberated units between 1772 and 1934 cannot (and should not) be captured

in a binary urban/non-urban mode. It is important to understand the circumstances, which, in this sense, make the concept of urbanity problematic, particularly in regard to the towns of Galicia and the Eastern Borderlands, as well as the former urban-type settlements in the expired Congress Poland.

However, opting for a simplified definition of formal urbanity for these particular settlements (regardless of the reasons) and, consequently, deciding upon *one* date of its expiration, should be done cautiously and consistently, without conflating those different understandings, and especially so within singular publications. Of note here is that lack of such discernment is apparent in numerous, often renowned, encyclopedic publications, whose unreflective quoting only contributes to the reduplication of common mistakes.

Pojęcie miejskości w świetle reformy gminnej w Polsce międzywojennej

---

Mirek Dymitrow

Wstęp

Degradacje miast mają niekiedy charakter indywidualny. Najczęściej jednak są efektem wielkoskalowych reform administracyjnych. Na osi dziejów Ziemi Polskiej przechodziły przez wiele takich reform, przeprowadzanych zarówno przez władze krajowe, jak i zaborcze. Szczególnie znana w tym zakresie jest reforma z lat 1869–1870, wyegzekwowana przez władze rosyjskie w Królestwie Polskim. Degradując 336 z 456 ówczesnych miast, reforma ta jest nierzadko kojarzona z „krzywdami dziejowymi” i przez to często powoływana przez władze lokalne miast zdegradowanych jako powód do ich restytucji.

Stosunkowo mniej znana jest natomiast polska reforma z 1933–1934, która – zależnie od przyjętej definicji *miasta* – „zdegradowała” znacznie więcej, bo 722 ośrodki o miejskim wyznaczniku: (1) gminy miejskie na prawach (a) miast, (b) miasteczek i (c) wsi; oraz (2) gminy wiejskie na prawach (a) miast, (b) miasteczek i (c) osad miejskich (pomijając osady miejskie – 461 ośrodków).

Jej skromny rozgłos zależy od trzech głównych czynników. Po pierwsze, większość miejscowości objętych reformą znajduje się obecnie poza granicami Polski: uwzględniając osady miejskie – 49,7% (359 jednostek) jest obecnie w Polsce, natomiast bez osad – tylko 13,8% (100 jednostek). Po drugie, reforma została wdrożona przez władze polskie i – co ważne – niekomunistyczne, przez co trudno ją „zdemonizować” jak np. reformę z lat 1869–1870 czy późniejsze „reformy komunistyczne” z lat 1950. i 1970. Po trzecie, wiedza na temat reformy z 1933–1934 jest znikoma, ponieważ jest ona postrzegana przede wszystkim jako reforma *gminna*. Mimo, że głównym celem reformy było wyrównanie struktury gminnej dla całego kraju (eliminując tzw. gminy jednost-

kowe i obszary dworskie w województwach b. zaborów austriackiego i pruskiego i upodabniając je do wzorca obowiązującego na obszarach b. zaboru rosyjskiego z gminami zbiorowymi), ustandaryzowała ona także chaos panujący w strukturze miejskiej – kolejne następstwo różnych systemów zaborczych.

Chaos ten jest nadal widoczny w licznych publikacjach, szczególnie w odniesieniu do dat degradacji miast galicyjskich (w obecnych granicach Polski są to: województwa podkarpackie i małopolskie oraz częściowo śląskie i lubelskie) i miast na obszarze tzw. Kresów Wschodnich (Białostoczczyzna), dla których podawane są *ad hoc* różne daty, np. data utraty jednostki statusu gminy miejskiej, data utraty historycznych praw miejskich, data utraty narzuconych przez państwo zaborcze praw miasteczka, data zamiany miasta na miasteczko, data ostatniego zaliczenia jednostki do grupy miast w szeregu oscylacji statusu miasto/miasteczko, itd. Możliwością tych jest jeszcze więcej (istniały m.in. tzw. *gminy o nieregulowanym statusie* oraz *gminy wiejskie o miejskich uprawnieniach finansowych*) z powodu częstych niezgodności między formalnym statusem administracyjnym danej miejscowości a jej historycznymi przywilejami do 1934 r.

Zakładając zatem, że przemiany administracyjne w kategorii miast w latach 1933–1934 wymagają szczególnego omówienia, celem niniejszego opracowania jest uporządkowanie informacji i sprostowanie często spotykanych błędów i nieporozumień.

Zestawienie sporządzono ważąc informacje z najbardziej wiarygodnych źródeł (wykazanych w spisie literatury), a także powołując się na oryginalne ustawodawstwo (wykazane w przypisach). W rozdziale (w wykazach i tabelach) zastosowano następujące skróty:

- typy jednostek: M – miasto; mko – miasteczko; wt – wieś targowa; w – wieś; >> – zmiana statusu;
- współczesne województwa polskie: KP – kujawsko-pomorskie; LL – lubelskie; ŁD – łódzkie; MP – małopolskie; MZ – mazowieckie; PK – podkarpackie; PL – podlaskie; ŚL – śląskie; ŚW – świętokrzyskie; WM – warmińsko-mazurskie; WP – wielkopolskie;
- międzywojenne województwa polskie: BS – białostockie; KC – kieleckie; KK – krakowskie; LL – lubelskie; LW – lwowskie; ŁD – łódzkie; NW – nowogródzkie; PS – poleskie; PZ – poznańskie; ST – stanisławowskie; TP – tarnopolskie; WL – wileńskie; WN – wołyńskie; WW – warszawskie;
- współczesne jednostki administracyjne poza granicami Polski: IF-UA – obwód iwanofrankowski, Ukraina; LW-UA – obwód lwowski, Ukraina; TP-UA – obwód tarnopolski, Ukraina; BY-BR – obwód brzeski, Białoruś; BY-GR – obwód grodzieński, Białoruś.

W wykazach, po nazwie miasta (z)degradowanego w nawiasach podano informacje uzupełniające w następującej kolejności: rok otrzymania po raz

pierwszy praw miejskich; kolejne informacje dot. praw miejskich; obecne położenie – np. Dobrzyca (1440; od 2014 znów M; WP).

I. Galicja (b. zabór austriacki)

Określenie *miasto* w latach międzywojennych na terenie Galicji (a także Kresów Wschodnich, patrz podrozdział II) nie było jednoznaczne.

Po I rozbiórce Polski, w 1784 r., władze austriackie w ramach reformy administracyjnej państwa przeprowadziły wielką akcję klasyfikacji wszystkich miejscowości na obszarze Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim i Księstwami Oświęcimia i Zatoru. Zastosowany wówczas podział miał wyłącznie znaczenie statystyczne i nie niósł żadnych reperkusji politycznych. Zdecydowanie ważniejszy był natomiast fakt podziału miejscowości na trzy klasy. Do pierwszej z nich został zaliczony tylko Lwów (później także Kraków), do drugiej klasy tylko dawne polskie miasta królewskie, a do ostatniej klasy przydzielano miasta municypalne (miasteczka). Pozostałe miejscowości zaliczono do wsi. Należy tu nadmienić, że liczba miast i miasteczek na terytorium Galicji bardzo często się zmieniała i wiele miejscowości raz zaliczano do miast, raz do miasteczek, a czasem nawet do wsi lub tzw. wsi targowych. Liczba miejscowości o charakterze miejskim zależała też oczywiście od zmian terytorialnych omawianego obszaru.

Wg wykazu GUS z 1921 r., za miejscowości o charakterze miejskim rząd polski uznał jednostki z ostatniej austriackiej klasyfikacji, obejmującej łącznie 300 miejscowości, w tym 94 sklasyfikowane jako miasta (31,3%) i 206 jako miasteczka (68,7%). Należy tu pamiętać, że klasyfikacja ta nie pokrywała się z formalną klasyfikacją gmin na miejskie i wiejskie.

Gminy miejskie na terenie międzywojennej Galicji (województwa: krakowskie, lwowskie, stanisławowskie i tarnopolskie) mogły należeć do trzech kategorii (wg danych ilościowych z 1921):

- miasta o własnym statucie, do których należały tylko Lwów²⁸ i Kraków²⁹ (2 jednostki);
- miasta rządzące się ustawą z 13 marca 1889 r.³⁰, które prawie wszystkie posiadały przywileje miast (28 jednostek³¹), oprócz Buczacza na prawach miasteczka (1 jednostka);
- miasta rządzące się ustawą z 3 lipca 1896 r.³², które mogły posiadać:

²⁸ Statut z dnia 14 października 1870 r. – Dz. Ust. Kraj. L. 79.

²⁹ Statut z dnia 6 października 1901 r. – Dz. Ust. Kraj. L. 108.

³⁰ Dz. Ust. Kraj. L. 24.

³¹ Biała Krakowska, Bochnia, Brody, Brzeżany, Drohobycz, Gorlice, Gródek Jagielloński, Jarosław, Jasło, Jaworów, Kołomyja, Krosno, Nowy Sącz, Przemyśl, Rzeszów, Sambor, Sanok, Sokal, Stanisławów, Stryj, Śniatyn, Tarnopol, Tarnów, Trembowa, Wadowice, Wieliczka, Złoczów i Żółkiew.

³² Dz. Ust. Kraj. L. 51.

- przywileje miast (48 jednostek³³);
- przywileje miasteczek (88 jednostek³⁴);
- status wsi (7 jednostek³⁵) – a więc jednostki nie sklasyfikowane przez władze austriackie jako "miejskie", którym władze polskie samorzutnie nadały status gmin miejskich, mimo braku posiadania przez nie historycznych przywilejów.³⁶

Ponadto, 133 gminy wiejskie zamieszkałe łącznie przez 241.000 osób stanowiły miejscowości o przywilejach miast (16 jednostek) bądź miasteczek (117 jednostek). Ponieważ w Galicji istniały tylko gminy jednostkowe (składające się z jednej miejscowości), miasta i miasteczka w gminach wiejskich stanowiły *de facto* odrębne jednostki administracyjne, choć o bardziej ograniczonych przywilejach. Tak więc określenie „miasto X” lub „miasteczko Y” nie przesądzało bynajmniej o tym czy była to gmina miejska czy wiejska.

Określenie „miasto” mogło też odnosić się w pewnych kręgach (głównie w administracji i statystyce) wyłącznie do samego charakteru prawnego danej miejscowości (typu gminy). Pomimo, że część miast w sensie administracyjnym prawa miejskie faktycznie posiadała, zdecydowana ich większość (137 ze 183) miała zaledwie prawa miasteczka, a niektóre (np. Krynica, Zakopane czy liczący 42.000 [sic] Borysław były wręcz wsiami).

³³ Bełz, Biecz, Bolechów, Bóbrka, Brzostek, Brzozów, Busk, Ciężkowice, Czortków, Dębica, Dobczyce, Dobromil, Dolina, Grybów, Halicz, Husiatyn, Jaryczów Nowy, Jazłowiec, Jordanów, Kamionka Strumiłowa, Kęty, Komarno, Kutry, Lesko, Lubaczów, Mikulińce, Mościska, Myślenice, Nowy Targ, Olesko, Oświęcim, Pilzno, Pomorzany, Przeworsk, Rohatyn, Ropczyce, Rymanów, Sądowa Wisznia, Skawina, Stara Sól, Stary Sambor, Szczerzec, Tyśmienica, Zaleszczyki, Zator, Zbaraż, Żydaczów i Żywiec. W 1926 r. do grupy tej dołączyła Lanckorona (Dz. U. z 1926 r. Nr 28, poz. 168).

³⁴ Andrychów, Baranów Sandomierski, Barysz, Białzowa, Bohorodczany, Bołszowce, Borszczów, Brzesko, Budzanów, Bursztyn, Chodorów, Chrzanów, Chyrów, Cieszanów, Dąbrowa Tarnowska, Delatyn, Dukla, Glińiany, Głogów Małopolski, Grzymałów, Horodenka, Jagielnica, Janów Lwowski, Jaworzno, Kalwaria Zebrzydowska, Kałusz, Kańczuga, Kolbuszowa, Kopyczyńce, Kosów Huculski, Kozowa, Krakowiec, Kulików, Leżajsk, Limanowa, Łańcut, Łopatyn, Maków Podhalański, Mielec, Mikołajów, Monasterzyska, Mosty Wielkie, Muszyna, Nadwórna, Niemirów Lwowski, Niepołomice, Niżankowice, Peczeniżyn, Piwniczna, Podhajce, Podwoleczyska, Przemyślany, Radomyśl Wielki, Radymno, Radziechów, Rawa Ruska, Rozdół, Rozwadów, Rożniatów, Rudki, Rudnik nad Sanem, Sasów, Sędziszów Małopolski, Sieniawa, Skała Podolska, Skala, Skole, Sokółki Małopolski, Stary Sącz, Strzyżów, Sucha Beskidzka, Tarnobrzeg, Tłumacz, Tuchów, Turka, Tyczyn, Uhnów, Ulanów, Ustrzyki Dolne, Uście Solne, Wilamowice, Wiśnicz Nowy, Wojnicz, Zabłotów, Założce, Zborów, Żabno i Żórawno. W 1928 r. do grupy tej dołączyła Otynia (Dz.U. 1928 nr 17 poz. 138) a w 1931 r. – Trzebinia (Dz.U. 1931 nr 39 poz. 304).

³⁵ Borysław, Knihinin, Krynica, Nisko, Szczakowa, Tustanowice i Zakopane. W 1924 r. identyczny status otrzymały też Winniki (Dz. U. z 1924 r. Nr 26, poz. 259) a w 1925 r. Krzeszowice (Dz.U. 1924 nr 110 poz. 985) i Czarny Dunajec (Dz. U. z 1925 r. Nr 8, poz. 57). Do momentu reformy 1933–1934 status ten utraciły: w 1925 r. Knihinin, po włączeniu do Stanisławowa (Dz.U. 1924 nr 102 poz. 937) i w 1930 r. Tustanowice, po włączeniu do Borysławia (Dz.U. 1930 nr 44 poz. 375). Tak więc, w przeddzień reformy 1933–1934 na terenie Galicji istniało 8 gmin miejskich na prawach wsi, z których jedynie Czarny Dunajec utracił ten status na skutek reformy (patrz Aneks 1, Aneks 2).

³⁶ Spośród siedmiu jednostek tego typu, tylko Nisko sklasyfikowano wcześniej jako miasteczko (efemerycznie w 1880 r.).

Wreszcie, niektóre miejscowości miały w swoich nazwach wyraz *Miasto* (pisany wielką literą) pomimo braku zarówno praw miejskich jak i statusu gminy miejskiej (np. Pruchnik Miasto, Waręż Miasto czy Tłuste Miasto były tylko miasteczkami w gminach wiejskich³⁷). Wyraz ten stanowił integralną część nazwy miejscowości w celu odróżnienia jej od innej miejscowości o identycznej nazwie w bezpośrednim sąsiedztwie (np. Pruchnik Wieś, Waręż Wieś, Tłuste Wieś). Było to kolejnym następstwem braku zbieżności między (zmienionymi) historycznymi przywilejami a (narzuconym) formalnym statusem gminy (dopóki jedna jednostka była formalnie miastem a druga wsią nie było potrzeby rozróżniać je przez dodawanie, mylących zresztą, przydawek). Chaos ten trwał do początku lat 1930. (por. ryc. 1).

Powiat chrzanowski — Arrondissement de Chrzanów							
Miasta — Villes							
Chrzanów (m-ko)	35,28	.	.	1 148	1 654	13 171	17 833
Jaworzno (m-ko)	46,98	.	.	1 483	2 011	15 932	19 055
Krzeszowice (wieś)	7,34	.	.	352	388	2 933	3 366
Szczakowa (wieś)	15,58	.	.	355	514	3 723	4 558
Trzebinia (m-ko)	7,15	.	.	468	732	4 801	6 084
Gminy wiejskie Communes rurales							
Alwernia (m-ko)	1,11	0,77	0,57	76	70	421	431
Babice	14,23	22%	14%	135	145	719	754
Nowa Góra . .	7,74	7,29	6,65	253	241	1 231	1 335
Powiat dobromilski — Arrondissement de Dobromil							
Miasto — Ville							
Dobromil . . .	13,67	.	.	698	805	5 386	5 531
Gminy wiejskie Communes rurales							
Arłamów . . .	8,75	6,41	5,65	144	153	897	1 002
Bircza (m-to) .	4,54	3,36	2,98	247	280	1 929	2 093
Bircza Stara .	8,48	6,01	5,74	127	141	646	811
Błozew Górna	11,32	8,91	6,25	154	176	873	894

Ryc. 1. Przykład chaotycznego nazewnictwa w Galicji do 1933 roku

Dobromil oznaczony jest jako miasto stanowiące gminę miejską, Chrzanów, Jaworzno i Trzebinia jako miasteczka stanowiące gminy miejskie, Krzeszowice i Szczakowa jako wsie stanowiące gminy miejskie, Bircza jako miasto stanowiące gminę wiejską, Alwernia jako miasteczko stanowiące gminę wiejską, a pozostałe miejscowości jako wsie stanowiące gminy wiejskie (łącznie z Nową Górą, będącą *de facto* miasteczkiem przez cały okres zaboru austriackiego, przewyższając trzykrotnie ludnościowo Alwernię, zachowującą przywileje miasteczka w chwili transformacji państwowej).

Źródło: GUS (1933).

³⁷ Paradoksalnie, w przypadku Tłustego, przydawka *Miasto* została zlikwidowana po podniesieniu go do miast.

13 lipca 1933 r. weszła w życie ustawa o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego, stanowiąca zniesienie miast o liczbie mieszkańców niższej niż 3000 w drodze rozporządzeń Rady Ministrów, a większych miast w drodze ustawodawczej.³⁸ Ustawa z 3 lipca 1896 r. przestała obowiązywać w ciągu roku od wejścia w życie ustawy (czyli do lipca 1934 r.) przez co 40 miast i 67 miasteczek rządzących się ustawą z 1896 r. i liczących powyżej 3000 mieszkańców zostało automatycznie podniesionych do rangi miast objętych ustawą z 1889 r. Równocześnie 31 gmin miejskich będących miastami/miasteczkami rządzącymi się ustawą z 1896 r. i liczących w 1933 r. mniej niż 3000 mieszkańców, a także 8 gmin miejskich będących wsiami (niezależnie od liczby ludności) zostałyby według nowego prawa przekształcone w gminy wiejskie. Jednakże, wyjątkowo w ciągu roku minister spraw wewnętrznych mógł w drodze rozporządzeń za miasta uznać również mniejsze miejscowości podlegające ustawie z 1896 r. W tę myśl indywidualnymi rozporządzeniami do rzędu miast podniesiono 21 najmniejszych gmin miejskich na prawach miast i miasteczek³⁹ oraz siedem z ośmiu wsi stanowiących gminy wiejskie.⁴⁰ Równocześnie do rzędu miast podniesiono także 3 tarnopolskie gminy wiejskie na prawach miasteczek (Chorostków i Tłuste) bądź miasta (Mielnica).⁴¹

1 sierpnia 1934

W następstwie powyższych zmian na mocy ustawy z 1933 r. łącznie 12 gmin miejskich (w tym 4 miasta, 7 miasteczek i 1 wieś) utraciło automatycznie miejski wyznacznik (wyłuszczone miejscowości obecnie w Polsce):

– na prawach miast:

1. **Brzostek** (1367; od 2009 znów M; PK)
2. **Ciężkowice** (1348; 1855 >> mko; 1868 >> M; 1879 >> mko; 1896 >> M; od 2000 znów M; MP)
3. **Jazłowiec** (1519–1879 i od 1896 M; TP-UA)
4. **Stara Sól** (1557; LW-UA)

---

³⁸ Ustawa z dnia 23 marca 1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego (Dz. U. z 1933 r. Nr 35, poz. 294, Art. 33).

³⁹ W tarnopolskim: Husiatyn (Dz. U. z 1934 r. Nr 25, poz. 187), we lwowskim: Baranów, Cieszanów, Dukła, Głogów, Janów, Jaryczów Nowy, Kańczuga, Krakowiec, Radymno, Szczercz (Dz. U. z 1934 r. Nr 28, poz. 232) i Sieniawa (Dz. U. z 1934 r. Nr 45, poz. 395) oraz w krakowskim: Kalwaria, Limanowa, Muszyna, Radomyśl Wielki, Sędziszów, Tuchów, Wilamowice, Zator i Żabno (Dz. U. z 1934 r. Nr 28, poz. 233). Spośród nich jedynie Husiatyn i Zator były miastami, pozostałe miasteczkami. Wyjątkowo miasteczko Jaworzno w woj. krakowskim, liczące w 1932 r. 19.055 mieszkańców wymagało z nieznanymi powodów osobnego rozporządzenia, w którym zostało wymienione obok czterech gmin miejskich bez praw miejskich podniesionych do rzędu miast (Dz. U. z 1933 r. Nr 81, poz. 596).

⁴⁰ We lwowskim: Borysław (Dz. U. z 1933 r. Nr 62, poz. 467), Nisko (Dz. U. z 1933 r. Nr 81, poz. 594) i Winniki (Dz. U. z 1933 r. Nr 81, poz. 595) oraz w krakowskim: Krynica, Krzeszowice, Szczakowa i Zakopane (Dz. U. z 1933 r. Nr 81, poz. 596).

⁴¹ Dz. U. z 1934 r. Nr 14, poz. 116 (Chorostków); Dz. U. z 1934 r. Nr 25, poz. 186 (Mielnica, Tłuste).

– na prawach miasteczek:

1. Jagielnica (1518; 1784 >> mko; TP-UA)
2. **Lanckorona**⁴² (1366; 1889 >> mko; od 1926 gmina miejska; MP)
3. **Ulanów** (1616; 1784 >> mko; od 1958 znów M; PK)
4. Niżankowice (1431; 1784 >> mko; LW-UA)
5. **Wiśnicz Nowy** (1616; 1818 >> mko; od 1994 znów M; MP)
6. **Uście Solne** (1360; 1818 >> mko; MP)
7. **Wojnicz** (1369; 1868 >> mko; 1879 >> M; przed 1921 >> mko; od 2007 znów M; MP)

– na prawach wsi:

1. **Czarny Dunajec** (1879–1896 mko; MP)

Ponieważ ustawa o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego uwzględniała już tylko *gminy miejskie* (czyli miasta w myśl ustawy z 13 marca 1889 r.) i *gminy wiejskie* (w myśl ustawy z 12 sierpnia 1866 r.) z gromadami jako podstawowe jednostki podziału administracyjnego kraju, pojęcie miasteczka po wygaśnięciu ustawy z 3 lipca 1896 r. utraciło swoją administracyjną odrębność. Art. 84 ustawy dopuszczał jedynie zachowanie *historycznych* (symbolicznych) nazw „miast” i „miasteczek” (i ewentualnych indywidualnych uprawnień finansowych) przez gminy objęte dotychczas ustawą z 3 lipca 1896 r., a które w związku z reformą 1933–1934 objęto ustawą gminną z 12 sierpnia 1866 r. Tym samym, do ustawy gminnej z 12 sierpnia 1866 r. wprowadzono zmianę, że wszystkie gminy podlegające tejże ustawie posiadają odtąd ustrój gminy wiejskiej.

W myśl tych zmian, łącznie 14 gmin z prawami miejskimi oraz 113 gmin na prawach miasteczek utraciło formalnie ten status w związku z reformą 1933–1934 (wyłuszczone miejscowości obecnie w Polsce):

– 14 gmin wiejskich na prawach miejskich:

1. **Bircza** (1464; 1784 >> mko; 1868 >> M; PK)
2. **Bukowsko** (1720; 1784 >> mko; 1868 >> M; 1879 >> mko; 1896 >> M; PK)
3. **Dubiecko** (1407; 1879 >> mko; 1896 >> M; PK)
4. **Dynów** (1436; 1879 >> mko; 1896 >> M; od 1946 znów M; PK)
5. **Jaćmierz** (1437; 1784 >> mko; 1868 >> M; 1879 >> mko; 1896 >> M; PK)
6. **Jaślika** (1366; 1879 >> mko; 1896 >> M; PK)
7. Jezierzany (?; 1818 >> mko; 1878 >> M; 1879 >> mko; 1896 >> M; TP-UA)
8. **Mrzygłód** (1431; 1784 >> mko; 1869 >> M; 1879 >> mko; 1896 >> M; PK)
9. Nowe Miasto (Przemyskie) (1463; 1879 >> mko; 1896 >> M; LW-UA)

⁴² Jedynie Skorowidz gmin GUS (1933, s. 27) klasyfikuje Lanckoronę jako gminę miejską na prawach wsi, mimo że wcześniejszy wykaz GUS (1925; woj. krakowskie ze Śląskiem Cieszyńskim) wymienia ją jako miasto w gminie wiejskiej (s. 37), w 1926 podniesione do rzędu miast na bazie ustawy z 1896 r. (Dz. U. z 1926 r. Nr 28, poz. 168).

10. **Nowotaniec** (1444; 1784 >> mko; 1868 >> M; 1879 >> mko; 1896 >> M; PK)
11. **Osiek Jasielski** (1363; 1794 >> mko; 1868 >> M; 1878 >> mko; 1896 >> M; PK)
12. **Rybotycze** (ok. 1600; 1784 >> mko; 1818 >> M; 1879 >> mko; 1896 >> M; PK)
13. Sołotwina (?; 1879 >> mko; 1896 >> M; IF-UA)
14. **Zarszyn** (1395; 1784 >> mko; 1855 >> M; 1879 >> w; 1896 >> M; PK)

– 113 gmin wiejskich na prawach miasteczek:

1. **Alwernia** (1778–1784 i od 1808; 1855 >> mko; 1868 >> wt; 1879 >> mko; od 1993 znów M; MP)
2. **Babice (nad Sanem)** (1484; 1784 >> mko; PK)
3. **Baligród** (12 VIII 1634; 1784 >> mko; PK)
4. Białobożnica (ok. 1910 mko; TP-UA)
5. Biały Kamień (1493; 1784 >> mko; LW-UA)
6. Bilcze [Złote] (1896 mko; TP-UA)
7. **Bobowa** (1399; 1784 >> mko; 1818 >> M; 1868 >> mko; od 2009 znów M; MP)
8. Brzozdowce (1526; 1818 >> mko; LW-UA)
9. Bukaczowce (1489; 1784 >> mko; od 19?? osiedle; IF-UA)
10. Chocimierz (1444; 1784 >> mko; IF-UA)
11. Chołojów, pocz. *Chołto* (ok. 1650; 1784 >> mko; od 1946 *Wuzłowe*; LW-UA)
12. **Czchów** (1355; 1818 >> mko; 1879 >> M; 1896 >> mko; od 2000 znów M; MP)
13. Czernelica (ok. 1575; 1784 >> mko; od 1940 osiedle; IF-UA)
14. **Czudec** (1427; 1784 >> mko; PK)
15. **Dębowiec**, pocz. *Dębowy Dział* (1349; 1784 >> mko; PK)
16. Dobrotwór (?; 1784 >> mko; 1879 >> M; 1896 >> mko; od 1959 osiedle; LW-UA)
17. Dunajów (1424; 1784 >> mko; LW-UA)
18. Dźwinogród (1784 mko; 1808 >> w; 1855 >> mko; 1879 >> w; 1896 >> mko; 1910 >> w; przed 1921 >> mko; TP-UA)
19. Felsztyn (1380; 1855 >> mko; 1879 >> M; 1896 >> mko; od 1945 *Skeliwka*; LW-UA)
20. Firlejów, pocz. *Maciejów* (1570; 1784 >> mko; 1808 >> w; 1855 >> mko; od 1948 *Lipówka*; IF-UA)
21. **Fredropol** (1720; 1784 >> mko; 1879 >> w; 1896 >> mko; PK)
22. **Frysztak**, pocz. *Wisłok* (1366; 1784 >> mko; 1855 >> M; 1868 >> mko; PK)
23. Gołogóry (1469; 1784 >> mko; LW-UA)
24. Gródek (?; 1784 >> mko; TP-UA)
25. Gwoździec (1540; 1784 >> mko; od 1940 osiedle; IF-UA)
26. Hussaków (1525; 1784 >> mko; LW-UA)
27. Jabłonów (1602; 1784 >> mko; od 19?? osiedle; IF-UA)
28. Janów (?; 1784 >> mko; 1940–60 *Janów Trebowelski*; od 1960 *Dołyna*; TP-UA)
29. **Jasienica Rosielna** (1727 – chybiona; 1857 mko; PK)
30. **Jawornik Polski** (1472; 1784 >> mko; PK)
31. **Jedlicze** (1768; 1784 >> mko; 1879 >> w; 1896 >> mko; 1959–1966 osiedle; od 1967 znów M; PK)
32. Jezierna (1542; 1784 >> mko; TP-UA)

33. Jezupól, pocz. *Czeszybiesy* (1591?; 1784 >> mko; od 1940 osiedle; 1940–2003 pod nazwą *Żowteń*; IF-UA)
34. **Jodłowa** (1765; 1784 >> mko; PK)
35. Kamionka Wielka (1784 mko; 1879 >> w; 1896 >> mko; 1910 >> w; przed 1921 >> mko; IF-UA)
36. Knihynicze (1563; 1784 >> mko; IF-UA)
37. **Kołaczyce** (1358; 1784 >> mko; 1855 >> M; 1868 >> mko; od 2010 znów M; PK)
38. Konkolniki (1855 mko; IF-UA)
39. **Korczyzna** (1516 [lokacja niepewna]; 1784 w; 1857 >> wt; 1879 >> mko; PK)
40. Kozłów (1577–1784; 1855 >> wt; 1879 >> mko; 1896 >> w; 1910 >> mko; od 1961 osiedle; TP-UA)
41. **Krasiczyn** (1620; 1784 >> mko; 1879 >> w; 1896 >> mko; PK)
42. **Krościenko (nad Dunajcem)** (1348; 1784 >> mko; w latach 1973–1982 część miasta Szczawnica–Krościenko, od 1982 wieś gminna; MP)
43. Krukienice (1490; 1784 >> mko; LW-UA)
44. Krystynopol (1695; 1784 >> mko; 1879 >> M; 1896 >> mko; od 1951 znów M pod nazwą *Czerwonogród*; LW-UA – do 1951 w Polsce)
45. **Krzywca** (1398; 1784 >> mko; PK)
46. Krzywce Górne (?; 1784 >> mko; 1879 >> M; 1896 >> mko; TP-UA)
47. Kudryńce (1518; 1784 >> mko; 1879 >> w; 1896 >> mko; TP-UA)
48. Kukizów (1538; 1784 >> mko; LW-UA)
49. Kułaczkowce (?; 1784 >> mko; IF-UA)
50. Laszki Murowane (1560; 1784 >> mko; 1879 >> w; 1896 >> mko; 1910 >> w; przed 1921 >> mko; LW-UA)
51. Leszniów (1471?; 1784 >> mko; LW-UA)
52. **Lipnica Murowana** (1326; 1818 >> mko; MP)
53. **Lipsko** (1620; 1784 >> mko; PK)
54. **Lubycza Królewska** (1764; 1784 >> mko; LL)
55. **Lutowiska** (1742; 1784 >> mko; PK)
56. Łysiec, pocz. *Moczara* (1652; 1784 >> mko; 1879 >> M; 1896 >> mko; od 19?? osiedle; IF-UA)
57. Magierów (1595; 1784 >> mko; od 1940 osiedle; LW-UA)
58. **Majdan (Królewski)** (1763–1784; 1868 mko; PK)
59. Mariampól (ok. 1670; przed 1921 >> mko; 1940–2004 *Marynopol*; IF-UA)
60. Markopol (1628; 1784 >> mko; 1879 >> w; 1896 >> mko; LW-UA)
61. **Milówka** (1818 mko; 1879 >> w; 1896 >> mko; ŚL)
62. Narajów (1592; 1818 >> mko; TP-UA)
63. **Narol**, pocz. *Florianów* (1672; 1784 >> mko; 1879 >> M; 1896 >> mko; od 1996 znów M; PK)
64. Nawaria (1578; 1784 >> mko; LW-UA)
65. **Niebylec** (1581–1784; 1855 mko; PK)
66. Niżniów (?; 1784 >> mko; IF-UA)
67. Obertyn (?; 1784 >> mko; od 19?? osiedle; IF-UA)
68. **Oleszyce** (1578; 1784 >> mko; 1879 >> M; 1896 >> mko; od 1989 znów M; PK)

69. Pistryń (1756; 1784 >> mko; IF-UA)
70. **Płazów** (1614; 1784 >> mko; PK)
71. Podgrodzie (?; 1784 >> mko; 1808 >> w; 1855 >> mko; IF-UA)
72. Podkamień (Cetnerowski) (1441; 1784 >> mko; od 1940 osiedle; LW-UA)
73. Podkamień (Jabłonowski) (1515; 1818 >> mko; IF-UA)
74. Potok Złoty (1601; 1784 >> mko; od 1984 osiedle; TP-UA)
75. Potylicz (1498; 1784 >> mko; LW-UA)
76. Probużna (1785 mko; TP-UA)
77. **Pruchnik** (1436; 1784 >> mko; od 2011 znów M; PK)
78. **Przeclaw** (1419; 1784 >> mko; od 2010 znów M; PK)
79. **Radomyśl nad Sanem** (1556; 1784 >> mko; PK)
80. **Ryglice** (1760 – lokacja chybiona; 1843 mko; od 2000 M; MP)
81. **Rzochów** (1386; 1784 >> mko; od 1985 dzielnica Mielca; PK)
82. Sokołów (1879 mko; 1896 >> w; przed 1921 >> mko/w⁴³; LW-UA – miejscowość zanikła)
83. Sokołówka (1685; 1784 >> mko; LW-UA)
84. Stanisławczyk (1626?; 1784 >> mko; LW-UA)
85. Stojanów (1547; 1784 >> mko; LW-UA)
86. Stratyn (1671; 1784 >> mko; IF-UA)
87. Strusów (1434?; 1784 >> mko; TP-UA)
88. Strzeliska Nowe (1513; 1784 >> mko; od 19?? osiedle; LW-UA)
89. **Szczucin** (1745–1784; 1855 mko; od 2009 znów M; MP)
90. Szczurowice (1648; 1784 >> mko; LW-UA)
91. Świrz (1427; 1784 >> mko; LW-UA)
92. Tarnoruda (1578?; 1784 >> mko; TP-UA)
93. Tartaków (1685; 1784 >> mko; 1879 >> M; 1896 >> mko; LW-UA)
94. Toporów (1450; 1784 >> mko; LW-UA)
95. Touste (1720; 1784 >> mko; TP-UA)
96. **Tylicz**, pocz. *Miastko* (1363–XVI w., 1612; 1784 >> mko; MP)
97. **Tymbark**, pocz. *Jodłowa Góra* (1353; 1784 >> mko; MP)
98. **Tyrawa Wołoska** (1707; 1784 >> mko; 1879 >> w; 1896 >> mko; PK)
99. Ułaszowce (?; 1784 >> mko; TP-UA)
100. Uście Biskupie (1498; 1784 >> mko; obecnie *Uście*; TP-UA)
101. **Uście Ruskie** (1739–1784; 1868 mko; od 1951 nazwa *Uście Gorlickie*; MP)
102. Uście Zielone (1548; 1784 >> mko; TP-UA)
103. Uściczko (1661; 1784 >> mko; TP-UA)
104. Waręż (1538; 1784 >> mko; LW-UA – do 1951 w Polsce)
105. **Wielkie Oczy** (1671; 1784 >> mko; PK)
106. **Wielopole Skrzyńskie** (1328–1784; 1808 mko; PK)
107. Witków Nowy (?; 1784 >> mko; obecnie *Nowy Witków*; LW-UA)
108. Wojniłów (1552; 1784 >> mko; od 1960 osiedle; IF-UA)
109. **Zakliczyn** (1558; 1818 >> mko; 1879 >> M; 1896 >> mko; od 2006 znów M; MP)

---

⁴³ Dane się różnią między poszczególnymi wykazami.

110. Zarudzie (1784 mko; 1879 >> w; 1896 >> mko; 1910 >> w; przed 1921 >> mko; TP-UA)
111. **Zbyszyce** (1784 mko; 1879 >> w; 1896 >> mko; MP)
112. **Żmigród Nowy** (1373; 1784 >> mko; 1879 >> M; 1896 >> mko; od 1968 *Nowy Żmigród*; PK)
113. **Żołyńia** (1740; 1784 >> mko; PK)

W sumie, w następstwie reformy 139 miejscowości utraciło – na różny sposób – swój wyznacznik miejskości. Miejscowości te przedstawia ryc. 2 (we wkładce).

Spośród 63 miejscowości w obecnych granicach Polski⁴⁴ do 2016 r. restytuowano 19 (30%). Prospekt restytucji kolejnych jedenastu wydaje się bardzo możliwy, głównie ze względu na ich silny potencjał demograficzny oraz miejskie walory morfologiczne (Korczyzna, Milówka, Żołyńia, Krościenko nad Dunajcem, Czarny Dunajec, Tymbark, Jodłowa, Czudec, Lanckorona, Majdan Królewski i Wielopole Skrzyńskie).

Biorąc pod uwagę diametralne obniżenie w ostatnich latach (po 2013 r.) kryterium ludnościowego przy ewaluacjach wniosków o nadanie statusu miejskiego, także mniejsze miasta zdegradowane (powyżej ok. 1300 mieszkańców) o przeciętnie miejskich walorach morfologicznych mają duże szanse na restytucję. W omawianym zbiorze dotyczy to kolejnych pięciu miejscowości (Baligród, Dębowiec, Bukowsko, Jasienica Rosielna i Nowy Żmigród), a nawet kilku jeszcze mniejszych, ze względu na ich wybitnie miejski charakter (głównie Frysztak, Bircza i Jawornik Polski).

Dla miejscowości nie stanowiących siedzib gmin, prospekt restytucji staje się ze względów proceduralnych automatycznie odległy, o ile w ogóle możliwy (szczególnie dla „miejskiego” Tylicza w gminie Krynica-Zdrój). Spis omawianych miejscowości przedstawia tab. 1.

Pozostałe miasta i miasteczka galicyjskie nie objęte reformą 1933–1934

Jak wspomniano wcześniej, oscylacje statusu prawnego miejscowości o charakterze miejskim na terenie byłej Galicji (na osi „miasto – miasteczko – wieś targowa – wieś”) były częste i ahierarchiczne (np. miejscowość mogła w pewnym momencie zostać zaliczona do wsi będąc uprzednio miastem, a więc nie przechodząc przez „fazę miasteczkową”, natomiast po kilku latach mogła zostać zaliczona do miasteczek). Stan obowiązujący w 1920 r.⁴⁵ w momencie przejęcia omawianych terenów przez administrację polską utrzymał się aż do reformy z 1934 roku.

⁴⁴ Jedno (Rzochów) znajduje się w granicach administracyjnych drugiego (Mielec).

⁴⁵ Por. Dz. U. z 1920 r. Nr 117, poz. 768 – Ustawa z dnia 3 grudnia 1920 r. o tymczasowej organizacji władz administracyjnych II instancji (województw) na obszarze b. Królestwa Galicji i Lodomerji z W. Ks. Krawowskiem oraz na wchodzących w skład Rzeczypospolitej Polskiej obszarach Spisza i Orawy.

Tab. 1. Miejscowości galicyjskie w aktualnych granicach Polski pozbawione miejskiego wyznacznika (tzn. miana „miasta” lub „miasteczka”) na skutek reformy 1933–1934: stan obecny i prospekt restytucji

Lp.	Miejscowość	Woj.	Powiat	Typ	Liczba ludności 2009 r.	Prospekt restytucji
1	Alwernia	MP	chrzanowski	M	3 377	RESTITUCJA 1993
2	Babice nad Sanem	PK	przemyski	w	880	nieprawdopodobna
3	Baligród	PK	leski	wG	1 370	możliwa
4	Bircza	PK	przemyski	wG	1 039	dopuszczalna
5	Bobowa	MP	gorlicki	M	2 995	RESTITUCJA 2009
6	Brzostek	PK	dębicki	M	2 622	RESTITUCJA 2009
7	Bukowsko	PK	sanocki	wG	1 792	możliwa
8	Ciężkowice	MP	tarnowski	M	2 516	RESTITUCJA 1998
9	Czarny Dunajec	MP	nowotarski	wG	3 853	bardzo możliwa
10	Czchów	MP	brzeski	M	2 323	RESTITUCJA 2000
11	Czudec	PK	strzyżowski	wG	2 974	bardzo możliwa
12	Dębowiec	PK	jasielski	wG	1 986	możliwa
13	Dubiecko	PK	przemyski	wG	855	mało prawdopodobna
14	Dynów	PK	rzeszowski	M	6 268	RESTITUCJA 1946
15	Fredropol	PK	przemyski	wG	680	nieprawdopodobna
16	Fryszak	PK	strzyżowski	wG	1 168	dopuszczalna
17	Jaćmierz	PK	sanocki	w	818	nieprawdopodobna
18	Jasienica Rosielna	PK	brzozowski	wG	2 135	bardzo możliwa
19	Jaślika	PK	krośnieński	wG	413	nieprawdopodobna
20	Jawornik Polski	PK	przeworski	wG	1 166	dopuszczalna
21	Jedlicze	PK	krośnieński	M	5 827	RESTITUCJA 1967
22	Jodłowa	PK	dębicki	wG	3 961	bardzo możliwa
23	Kołaczyce	PK	jasielski	M	1 450	RESTITUCJA 2010
24	Korczyn	PK	krośnieński	wG	6 047	bardzo możliwa
25	Krasiczyn	PK	przemyski	wG	570	nieprawdopodobna
26	Krościenko nad Dun.	MP	nowotarski	wG	3 611	bardzo możliwa
27	Krzywca	PK	przemyski	wG	514	nieprawdopodobna
28	Lanckorona	MP	wadowicki	wG	2 065	bardzo możliwa
29	Lipnica Murowana	MP	bocheński	wG	720	mało prawdopodobna
30	Lipsko	PK	lubaczowski	w	450	niemożliwa
31	Lubycza Królewska	LL	tomaszowski	M	1 964	RESTITUCJA 2016
32	Lutowiska	PK	bieszczadzki	wG	773	nieprawdopodobna
33	Majdan Królewski	PK	kolbuszowski	wG	2 631	bardzo możliwa
34	Milówka	ŚL	żywiecki	wG	4 460	bardzo możliwa
35	Mrzygłód	PK	sanocki	w	430	niemożliwa
36	Narol	PK	lubaczowski	M	2 152	RESTITUCJA 1996
37	Niebylec	PK	strzyżowski	wG	600	nieprawdopodobna
38	Nowotaniec	PK	sanocki	w	431	niemożliwa
39	Nowy Wiśnicz	MP	bocheński	M	2 768	RESTITUCJA 1994
40	Nowy Żmigród	PK	jasielski	wG	1 429	możliwa
41	Oleszyce	PK	lubaczowski	M	3 256	RESTITUCJA 1989
42	Osiek Jasielski	PK	jasielski	wG	716	mało prawdopodobna

Lp.	Miejscowość	Woj.	Powiat	Typ	Liczba ludności 2009 r.	Prospekt restytucji
43	Płazów	PK	lubaczowski	w	445	niemożliwa
44	Pruchnik	PK	jarosławski	M	3 683	RESTITUCJA 2011
45	Przeclaw	PK	mielecki	M	1 583	RESTITUCJA 2010
46	Radomyśl n. Sanem	PK	stalowowolski	wG	820	mało prawdopodobna
47	Rybotycze	PK	przemyski	w	416	niemożliwa
48	Ryglice	MP	tarnowski	M	2 879	RESTITUCJA 2001
49	Rzochów	PK	mielecki	czM	910	niemożliwa
50	Szczucin	PK	dąbrowski	M	4 117	RESTITUCJA 2009
51	Tylicz	MP	nowosądecki	w	1 915	znacznie utrudniona
52	Tymbark	MP	limanowski	wG	2 840	bardzo możliwa
53	Tyrawa Wołoska	PK	sanocki	wG	788	nieprawdopodobna
54	Ulanów	PK	niżański	M	1 529	RESTITUCJA 1958
55	Uście Gorlickie	MP	gorlicki	wG	1 202	mało prawdopodobna
56	Uście Solne	MP	brzeski	w	869	nieprawdopodobna
57	Wielkie Oczy	PK	lubaczowski	wG	978	mało prawdopodobna
58	Wielopole Skrzyńskie	PK	ropczycko-sędz.	wG	2 103	bardzo możliwa
59	Wojnicz	MP	tarnowski	M	3 475	RESTITUCJA 2007
60	Zakliczyn	MP	tarnowski	M	1 553	RESTITUCJA 2006
61	Zarszyn	PK	sanocki	wG	994	mało prawdopodobna
62	Zbyszyce	MP	nowosądecki	w	332	niemożliwa
63	Żółnia	PK	łańcucki	wG	5 155	bardzo możliwa

Skróty: M = miasto; wG = wieś gminna; w = wieś sołecka; czM = część miasta

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych GUS (2009).

Innymi słowy, zmiana administracji ostatecznie skonsolidowała dość niestabilną klasyfikację z zaboru austriackiego, pomimo bardzo zróżnicowanego stanu faktycznego miejscowości (np. do miasteczek nie zaliczono Nowej Góry, posiadającej status miasteczka aż do I wojny światowej). Tak więc łącznie 34 z 37 miejscowości (oprócz Podgórze, Kawęczyna i Mierzączki, włączonych do innych miejscowości), które przynajmniej przez pewien okres zaboru austriackiego były miastami bądź miasteczkami, w 1920 r. zostały zaliczone do wsi (wyjątkowo Czarny Dunajec będący w 1920 r. wsią otrzymał status gminy miejskiej bez obowiązujących praw miejskich/miasteczka).

Miejscowości te wymieniono poniżej jedynie dla porządku, w celu sprostowania często spotykanych błędów. Żadna z wymienionych poniżej miejscowości nie posiadała za II RP do 1933 r. *praw miejskich/miasteczka* (wytłuszczone miejscowości obecnie w Polsce; w rubrykach podano rok degradacji):

1914

1. **Nowa Góra** (1509; 1784–1914 mko; MP)
2. **Podgórze** (1784–1914; od 22 VIII 1914 dzielnica Krakowa; MP)

1896

1. **Bojanów** (1879–1896 mko; PK)
2. **Czarny Dunajec** (1879–1896 mko; zachował jednak w 1896 status *gminy miejskiej*; MP)
3. **Gdów** (1784–1868 mko; 1879–1896 >> M; MP)
4. **Grodzisko-Miasteczko** (1784; 1818–1868 oraz 1879–1896 >> mko; PK; ob. część wsi Grodzisko Dolne)
5. Horozanka (1550–? M; 1879–1896 mko; TP-UA)
6. Korolówka (1772–1784 M; 1784–1868 i 1879–1896 >> mko; TP-UA)
7. **Liszki** (1879–1896 mko; MP)
8. **Lubycza-Kniazie** (1879–1896 mko; LL)
9. Łanczyn (1878 wt; 1879–1896 >> mko; od 1940 osiedle; IF-UA)
10. Mikołajów (1878 wt; 1879–1896 >> mko; LW-UA)
11. **Nisko** (1830–1868 i 1879–1896 mko; od 1933 M; PK)
12. Nowe Sioło (1879–1896 mko; TP-UA)
13. Okopy Świętej Trójcy (1700–? M; 1879–1896 mko; TP-UA)
14. **Ołpiny** (1879–1896 mko; MP)
15. **Radłów** (1855–1868 i 1879–1896 mko; MP)
16. Rohaczyn (1578–? M; 1879–1896 mko; TP-UA)
17. Ruda (1623–? M; 1868–1879 wt; 1879–1896 >> mko; LW-UA)
18. **Rzepiennik Biskupi** (1868–1879 i ok. 1885–1896 mko; MP)
19. **Rzepiennik Strzyżewski** (1878–1896 mko; MP)
20. Suchostaw (1553–? M; 1818–1868 i 1879–1896 mko; TP-UA)
21. **Szerzyny** (1731 M – uchybione; 1879–1896 mko; MP)
22. **Wola Michowa** (1733–1761 M; 1879–1896 mko; PK)
23. Wybranówka (1784–1818 i 1879–1896 mko; LW-UA)
24. Zawałów (1729–? M; 1879–1896 mko; TP-UA)
25. Żurów (1510–? M; 1879–1896 mko; IF-UA)

1890

1. **Kawęczyn** (1879–1890 M; od 1890 część Dębicy; PK)
2. **Nieznajowa** (1879–1890 mko; MP)
3. **Zdynia** (1868–1879 wt; 1879–1890 >> mko; MP)

1879

1. Rajtarowice (1784–1818 i 1868–1879 mko; obecnie *Wierchowce*; LW-UA)
2. **Rzepiennik Biskupi** (1868–1879 i ok. 1885–1896 mko; MP)

1868

1. **Gdów** (1784–1868 mko; 1879–1896 >> M; MP)
2. **Grodzisko-Miasteczko** (1784; 1818–1868 oraz 1879–1896 >> mko; PK)
3. Korolówka (1772–1784 M; 1784–1868 i 1879–1896 >> mko; TP-UA)
4. **Niegowić** (1784–1868 mko; 1868–1879 >> wt; MP)
5. **Nisko** (1830–1868 i 1879–1896 mko; od 1933 M; PK)

6. **Radłów** (1855–1868 o i 1879–1896 mko; MP)
7. Suchostaw (1553–? M; 1818–1868 i 1879–1896 mko; TP-UA)
8. **Szczepanów** (1761–1784 M; 1784–1818 i 1855–1868 >> mko; MP)

1818

1. **Łapanów** (1784–1818 mko; 1868–1879 wt; MP)
2. **Szczurowa** (1784–1818 mko; MP)
3. **Trzciana** (1784–1818 mko; MP)
4. Wybranówka (1784–1818 i 1879–1896 mko; LW-UA)

1794

1. **Mierzączka** (1628–1794 M; obecnie część miasta Wieliczka; MP)

Powyższy wykaz nie uwzględnia miast i miasteczek z tzw. cyrkułu zamojskiego⁴⁶, który w 1809 r. stał się częścią Księstwa Warszawskiego, a następnie Królestwa Polskiego i wreszcie Rosji właściwej. Ponieważ w tych jednostkach politycznych miasteczka nie występowały (patrz rozdział IV), miasteczka z cyrkułu zamojskiego zostały w 1809 r. przemienione z powrotem (a więc do stanu sprzed klasyfikacji austriackiej z 1784 r.) w miasta.⁴⁷ Wykaz nie uwzględnia także dwóch miast (Kazimierz i Kleparz) oraz jurydyk włączonych w 1791 r. do Krakowa, a więc jeszcze pod rządami Polski.

II. Kresy Wschodnie (b. zabór rosyjski)

Pojęcie *miasteczko* występowało także pod zaborem rosyjskim na terenach tzw. Kresów Wschodnich, (województwa: nowogródzkie, poleskie, wileńskie, wołyńskie i – częściowo – białostockie), a więc tych, które nie wchodziły w skład Królestwa Kongresowego. Zniesienie odrębności pojęcia miasteczka w myśl reformy 1933–1934 miało zatem wpływ na sytuację miast na tych terenach.

W granicach obecnej Polski jest to obszar należący w latach 1807–1842 do tzw. obwodu białostockiego (utworzonego z części byłego departamentu białostockiego Prus Nowowschodnich i wcielonego bezpośrednio do państwa rosyjskiego na mocy traktatu tylżyckiego). Ponadto obszar ten obejmuje cztery dawne miasta (Jałówka, Krynki, Narewka i Milejczyce), które do obwodu białostockiego nigdy nie należały, lecz już od III rozbioru wchodziły w skład Rosji

⁴⁶ Była to jednostka terytorialna tzw. Galicji Wschodniej (wschodnich terenów Królestwa Galicji i Lodomerii w okresie zaboru austriackiego), funkcjonująca w latach 1783–1809. Na mocy pokoju w Schönbrunn, Nowa Galicja i cyrkuł zamojski zostały włączone do Księstwa Warszawskiego. W przeciwieństwie do obszarów Nowej Galicji (Galicji Zachodniej) tereny te zostały zagarnięte przez Austrię wskutek I rozbioru Polski (nie III).

⁴⁷ Dotyczy to 7 miasteczek: Jarczów, Komarów, Krasnobród, Kryłów, Łaszczów, Skierbieszów i Uchanie (obok 10 miast: Grabowiec, Horodło, Hrubieszów, Józefów, Krzeszów, Szczepieszyn, Tarnogród, Tomaszów, Tyszowce i Zamość).

(guberni grodzieńskiej). Obwód białostocki istniał na prawach guberni do 1842 r., kiedy to został zlikwidowany i włączony do guberni grodzieńskiej. Na obszarze byłego obwodu białostockiego znajduje się obecnie 29 miejscowości o miejskiej przeszłości, z których jedynie Odelsk jest obecnie poza granicami Polski (na Białorusi). Ten obszar zostanie omówiony bardziej szczegółowo, natomiast pozostałe województwa „kresowe” (łącznie z trzema zachodnimi powiatami byłej guberni grodzieńskiej – białowieskim, grodzieńskim i wołkowyskim – przyłączonymi do woj. białostockiego w 1921 r. na mocy traktatu ryskiego) – pobeżnie.⁴⁸

Na Kresach Wschodnich, tak jak w Galicji, miasteczka w sensie administracyjnym stanowiły najczęściej element struktur wiejskich (początkowo stanowiły jednostkowe gminy wiejskie, a od lat 1860. wchodziły w skład zbiorowych gmin wiejskich); mogły też – choć rzadziej – być gminami miejskimi. Miasteczkami stawały się też często miasta pozbawione praw miejskich.

29 kwietnia 1875

Struktura miejska obwodu białostockiego różniła się od pozostałych guberni. Do 29 kwietnia 1875 r. była podobna do tej w Królestwie Polskim (istniał podział miejscowości tylko na miasta i wsie), po czym wprowadzono w życie ustanowiony 16 czerwca 1870 r. Statut Miejski. Zmiana ta sprawiła, że tu także zaistniały dwa rodzaje miejscowości o charakterze miejskim – miasta i miasteczka – różniące się od siebie zasadniczo pod względem ustroju prawnego. Na omawianym obszarze 13 miast utraciło w 1875 r. prawa miejskie i zostało zaliczone do miasteczek w gminach wiejskich. Posiadały one co prawda pewną odrębność w postaci organ samorządowych i starosty mieszczańskiego lecz w statystykach były zaliczane do wsi⁴⁹:

1. Boćki (1509; 1919–1934 znów M; PL)
2. Choroszcz (1507; od 1919 znów M; PL)
3. Gródek (1558; PL)
4. Jałówka* (1545; PL)
5. Jasionówka (1642; PL)
6. Krynki* (1569; 1920–1950 i od 2009 znów M; PL)
7. Michałowo (1832; od 2009 znów M; PL)

---

⁴⁸ Należy zwrócić uwagę, że na omawianym obszarze trzy miasta zostały zdegradowane pod krótkotrwałym zaborem pruskim. Na obszarze należącym (1795–1806) do Prus Nowowschodnich w 1800 r. do miast nie zaliczono Trzciannego (prawa miejskie w XVIII w.), Rudki (prawa miejskie 1775 r.) i Niemirowa (prawa miejskie 1616 r.) (jednostki te nie występują w wykazie 129 miast Prus Nowowschodnich von Holschego z 1800 r.). W 1807 r., po włączeniu ich do Rosji jako część obwodu białostockiego, Niemirów odzyskał prawa miejskie (utrzymując je do 1875 r., kiedy to został miasteczkiem w gminie wiejskiej) a Trzciannie zaliczono od razu do miasteczek w gminie wiejskiej. Rudka pozostała wsią. Ponadto, w 1857 r. (już w Rosji) status miasta utraciła także Sidra (prawa miejskie 1566 r.), stając się miasteczkiem w gminie wiejskiej. Niemirów, Trzciannie i Sidra utraciły status miasteczek w związku z reformą 1933–1934.

⁴⁹ * = miasta spoza obwodu białostockiego

8. Milejczyce* (1516; PL)
9. Narewka* (ok. 1825; PL)
10. Niemirów (1616; PL)
11. Orla (1507; w 1919 przez krótki czas znów M; PL)
12. Supraśl (1824; od 1919 znów M; PL)
13. Zabłudów (1533; od 1919 znów M; PL)

11 czerwca 1892

11 czerwca 1892 r. wszedł w życie nowy Statut Miejski, który jeszcze bardziej ograniczył samorządność miejską. Wówczas jako miasta zakwalifikowano (na obecnym terytorium Polski) tylko 4 miejscowości – Białystok, Bielsk, Goniądz i Sokółkę, natomiast 16 miast zamienionych w miasteczka pozostało jednak gminami miejskimi:

1. Brańsk (1493; od 1919 znów prawa miejskie; PL)
2. Ciechanowiec (1434; od 1919 znów prawa miejskie; PL)
3. Dąbrowa (Białostocka) (1775; 1919–1950 i od 1965 znów prawa miejskie; PL)
4. Drohiczyn (1498; od 1919 znów prawa miejskie; PL)
5. Janów (1712; w 1919 nie zaliczony do miast; PL)
6. Kleszczele (1523; 1919–1950 i od 1993 znów prawa miejskie; PL)
7. Korycin (1634; w 1919 nie zaliczony do miast; PL)
8. Kuźnica (1536; w 1919 nie zaliczona do miast; PL)
9. Mielnik (1440; 1919–1934 znów prawa miejskie; PL)
10. Knyszyn (1568; od 1919 znów prawa miejskie; PL)
11. Narew (1529; 1919–1934 znów prawa miejskie; PL)
12. Nowy Dwór (1578; 1919–1934 znów prawa miejskie; PL)
13. Odelsk (XVI wiek; 1919–1934 znów prawa miejskie; BY-GR)
14. Siemiatycze (1493; od 1919 znów prawa miejskie; PL)
15. Suraż (1440; w 1919 nie zaliczony do miast; od 1923 znów M; PL)
16. Wasilków (1566; od 1919 znów prawa miejskie; PL)

1919

W 1919 r., po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, 12 z powyższych miejscowości zaliczono do miast, przez co *de facto* nie przestały być miastami. Natomiast w czterech miejscowościach nie powołano samorządu miejskiego (zachowały one jednak prawa miasteczek):

1. Janów (1712; PL)
2. Korycin (1634; PL)
3. Kuźnica (1536; PL)
4. Suraż (1440; od 1923 znów M; PL)

Spośród nich, jedynie Surażowi udało się powrócić do praw miejskich i statusu gminy miejskiej w 1923 r.⁵⁰ Ponadto, sześć miast zaliczonych do miasteczek w gminach wiejskich w 1875 r. (Boćki, Choroszcz, Orla, Supraśl i Zabłudów oraz Krynki) odzyskało status gmin miejskich w 1919 r. (Krynki w 1920 r.⁵¹). Spośród tych ostatnich, Orla utraciła ten status jeszcze tego samego roku.⁵²

Uwzględniając powyższe zmiany, reforma z 1933–1934 objęła na obszarze *całych* Kresów Wschodnich łącznie 7 gmin miejskich (miast) oraz 293 miasteczka, 2 miasta i 1 osadę w gminach wiejskich (wyszczególniono dane dla obszaru b. obwodu białostockiego oraz tych miejscowości poza jego zasięgiem, które obecnie należą do Polski):

1 kwietnia / 13 czerwca 1934⁵³

7 miast (gmin miejskich) utraciło zarówno status miast jak i status gmin miejskich^{54,55,56}. Pięć z nich należało w 1934 r. do woj. białostockiego (wszystkie na obszarze wcześniej omawianego b. obwodu białostockiego, w tym cztery obecnie w Polsce a jedna – Odelsk – poza jej granicami):

1. Boćki (1509–1870 i od 1919; PL)
2. Mielnik (1440; 1892 >> mko (gmina miejska); >> 1919 M; PL)
3. Narew (1529; 1892 >> mko (gmina miejska); >> 1919 M; PL)
4. Nowy Dwór (1578; 1892 >> mko (gmina miejska); >> 1919 M; PL)
5. Odelsk (XVI wiek; 1892 >> mko w gminie miejskiej; >> 1919 M; BY–GR)

Ponadto w województwie poleskim zdegradowano miasta: Łohiszyn (1643 r.; obecnie BY–BR) i Szereszów (ok. 1545 r.; obecnie BY–BR).

1 sierpnia 1934

Równocześnie, 293 miasteczka, 2 miasta i 1 osada (w gminach wiejskich) utraciły swój miejski wyznacznik na skutek reformy. Według województw:

– 28 miasteczek w woj. białostockim, w tym 13 obecnie w Polsce (wypunktowano), a 15 poza jej granicami (wymieniono poniżej):

1. Gródek (1558; PL)
2. Jałówka (1545; PL)
3. Janów (1712; PL)
4. Jasionówka (1642; PL)

---

⁵⁰ Dz. U. z 1923 r. Nr 18, poz. 121.

⁵¹ Dz.U.Z.C.Z.W. 1920 nr 2 poz. 20.

⁵² M.P. 1919 nr 234 poz. 0.

⁵³ 1 kwietnia 1934 r. – Łohiszyn i Szereszów; pozostałe miejscowości – 13 czerwca 1934 r.

⁵⁴ Dz. U. z 1934 r. Nr 48, poz. 420.

⁵⁵ Dz. U. z 1934 r. Nr 7, poz. 49.

⁵⁶ Dz. U. z 1934 r. Nr 26, poz. 202.

5. Korycin (1634; PL)
6. Kuźnica (1536; PL)
7. Michałowo (1832; od 2009 znów M; PL)
8. Milejczyce (1516; PL)
9. Narewka (ok. 1825; PL)
10. Niemirów (1616; PL)
11. Orla (1507; w 1919 przez krótki czas znów M; PL)
12. Sidra (1566; PL)
13. Trzcianne (XVIII wiek; PL)

Ponadto: Brzostowica Wielka, Izabelin, Jeziory, Łopienica Mała, Łunna, Łysków, Mosty, Mścibów, Nowy Dwór (Świsłocki), Piaski, Porozów, Porzecze, Roś, Wołpa i Zelwa.

– 70 miasteczek w woj. nowogródzkim (obecnie poza granicami Polski):

Bielica, Bieniakonie, Byeń, Cyryn, Delatycze, Dereczyn, Derewna, Dokudowo, Dworzec, Dziembrów, Ejszyski, Gieranony, Hermaniszki, Hołynka, Horodyszcze, Horodziej, Howieczna, Iszkołdź, Iwie, Iwieniec, Jeremicze, Jeziernica, Juraciszki, Kamień, Kamionka, Korelicze, Kozłowszczyzna, Kroszyn, Lipniszki, Lubcz, Mikołajów, Mir, Mołczadź, Nacza, Naliboki, Niedźwiedzica, Niehniewicze, Nowa Mysz, Nowojelna, Nowy Dwór (Szcuczynski), Orla (Grodzieńska), Ostryna, Połoneczka, Połonka, Raduń, Różanka, Rubieżewicze, Siniawka, Snów, Sobakińce, Stołowicze, Subotniki, Surwiliszki, Swojatyce, Szczuczyn (Nowogródzki), Świerzeń Nowy, Traby, Trokiele, Turzec, Wasiliszki, Wawiórka, Wiszniew (Nowogródzki), Wołma, Woronów, Wsielub, Zabłoć, Zabrzeź, Żołudek, Żyrmuny i Żyrowice.

– 29 miasteczek, 1 miasto i 1 osada w woj. poleskim (obecnie poza granicami Polski):

miasteczka: Antopol, Błudeń, Chomsk, Domaczów, Drohiczyn Poleski, Dywin, Hancewicze, Horodec, Janów Poleski, Kamień Koszyrski, Kożangródek, Lenin, Linowo, Lubieszów, Łachwa, Malecz, Małoryta, Pohost Zahorodny, Pohost Zarzeczny, Raśna, Serniki, Sielec nad Jasiołdą, Telechany, Wielka Hłusza, Wierzchowice, Włodawka, Wołczyn, Wysock i Żabinka, **miasto** Motol, oraz **osada** Horodno.⁵⁷

– 117 miasteczek w woj. wileńskim (obecnie poza granicami Polski):

Balingródek, Bezdany, Bienica, Bobrowszczyzna, Boruny, Braślów, Budślów, Bujwidze, Bystrzyca Nadwilejska, Cejkinie, Dołhinów, Druja, Dryhuczki, Dryświaty, Dukszty, Dunówicze, Dziewieniszki, Gierwiaty, Gródek (Mołodecki), Graużyski, Hermanowicze, Hoduciszki, Holszany, Hołubicze, Hruzdowo, Ignalino, Ikaźń, Ilia, Jaszuny, Jazno, Jody, Kiemieliszki, Kluszczany, Kobylnik, Kołtyniany, Komaje, Konstantynów Świrski, Kon-

---

⁵⁷ Po zniesieniu miasta Horodno 1 kwietnia 1927, zostało ono przekształcone w osadę miejską, wchodzącą w skład gminy wiejskiej, nie w miasteczko lub gromadę wiejską (Dz. U. z 1927 r. Nr 38, poz. 338), tworząc za razem jedyną tego typu jednostkę osadniczą na terenie Kresów Wschodnich. Była to też jedyna degradacja wyegzekwowana po 1923 roku do momentu reformy 1933–1934 (por. Mielcarek, 2008, s. 57).

waliszki, Kościeniewicze Wilejskie, Kozaczyzna, Koziany, Kraśne nad Uszą, Krewo, Krzywicze, Kurzeniec, Landwarów, Lebedziew, Leonpol, Ławaryszki, Łuczaj, Łużki, Łyngmiany, Łyntupy, Małe Soleczniki, Marków, Mejszagoła, Mielegiany, Michaliszki, Mickuny, Miory, Murowana Oszmianka, Narwiliszki, Niemenczyn, Nowe Daugieliszki, Nowe Krzywicze, Nowy Miadzioł, Nowy Pohost, Niestaniszkis, Olkieniki, Olkowicze, Onżadowo, Opsa, Orzechowno, Ostrowiec Oszmiański, Parafianowo, Plissa, Podbrzezie, Połusze, Porudomino, Postawy, Prozoroki, Przebrodzie, Rudomino, Rudziszki, Rymszany, Rukojnie, Rzeczek, Słobódka (Zawierska), Smołwy, Soły, Spiało, Stare Daugieliszki, Stary Miadzioł, Sużany, Szarkowszczyzna Nowa, Szarkowszczyzna Stara, Szemetowszczyzna, Szumsk Wileński, Świła, Świr, Świranki, Taboryszki, Turgiele, Turmont, Twerecz, Wiazyń, Widze, Wielkie Soleczniki, Wiszniew Świrski, Wojstom, Wołkołata, Worniany, Zaśkiewicze, Ziabki, Żeladź, Żodziszki i Żuprany.

– 49 miasteczek i 1 miasto w woj. wołyńskim (obecnie poza granicami Polski):

miasteczka: Aleksandria, Bereźne⁵⁸, Bereźnica, Bereźce, Białożórka, Boremel, Czartorysk, Demidówka, Deraźne, Drużkopol, Gródek (Wołyński), Horyńgród, Hoszcza, Hulewicze, Janówka, Jezierzany, Katrynborg, Kisielin, Kiwerce, Klewań, Kołki, Korytnica, Kozin, Liszniówka, Ludwipol, Łanowce, Łobaczówka, Łokacze, Maciejów, Mielce, Mielnica (Wołyńska), Międzyrzec Korzecki, Międzyrzec (Wołyński), Milanowicze, Milatyn, Mizocz, Młynów, Murawica, Niesuchojeże, Opalin, Ostrożec, Ozdziutycze, Poczajów Nowy, Poryck, Rachmanów, Rafałówka, Sokul, Stepań, Szumsk, Świniuchy, Targowica, Tomaszgród, Torczyn, Trojanówka, Tuczyn, Turzysk, Warkowicze, Werba, Włodzimierzec, Wyżgródek, Wyżwa Nowa i Zofiówka, oraz **miasto** Wiśniowiec Nowy

W sumie, reforma 1933–1934 przyczyniła się do „zdegradowania” 303 miejscowości (miast, miasteczek i osad) na obszarze Kresów Wschodnich. Miejscowości te przedstawione są na ryc. 3A–C.

Spośród 17 miejscowości obecnie w granicach Polski (co stanowi 5,6% miejscowości zdegradowanych na omawianym obszarze na skutek reformy), tylko jedną – Michałowo – restytuowano w 2009 r. Mimo, że na ogół nie brak restytucji miast w województwie podlaskim, miejscowości restytuowane należą do grupy miast, które przeszły przez reformę 1933–1934 zachowując ustrój miejski, tracąc go kilka lat później, podczas II wojny światowej (*de jure* 1 stycznia 1951 r.⁵⁹). Spośród miast „kresowych”, należą do nich: Dąbrowa Białostocka (1965), Kleszczele (1993), Suchowola (1997) i Krynki (2009).⁶⁰ Pozostałe miasta „kresowe” cechują się na ogół niskim potencjałem demograficznym i – w przeciwieństwie do np. byłych miast śląskich czy wielkopolskich – mniej wyraźną i mało imponującą małomiasteczkową zabudową.

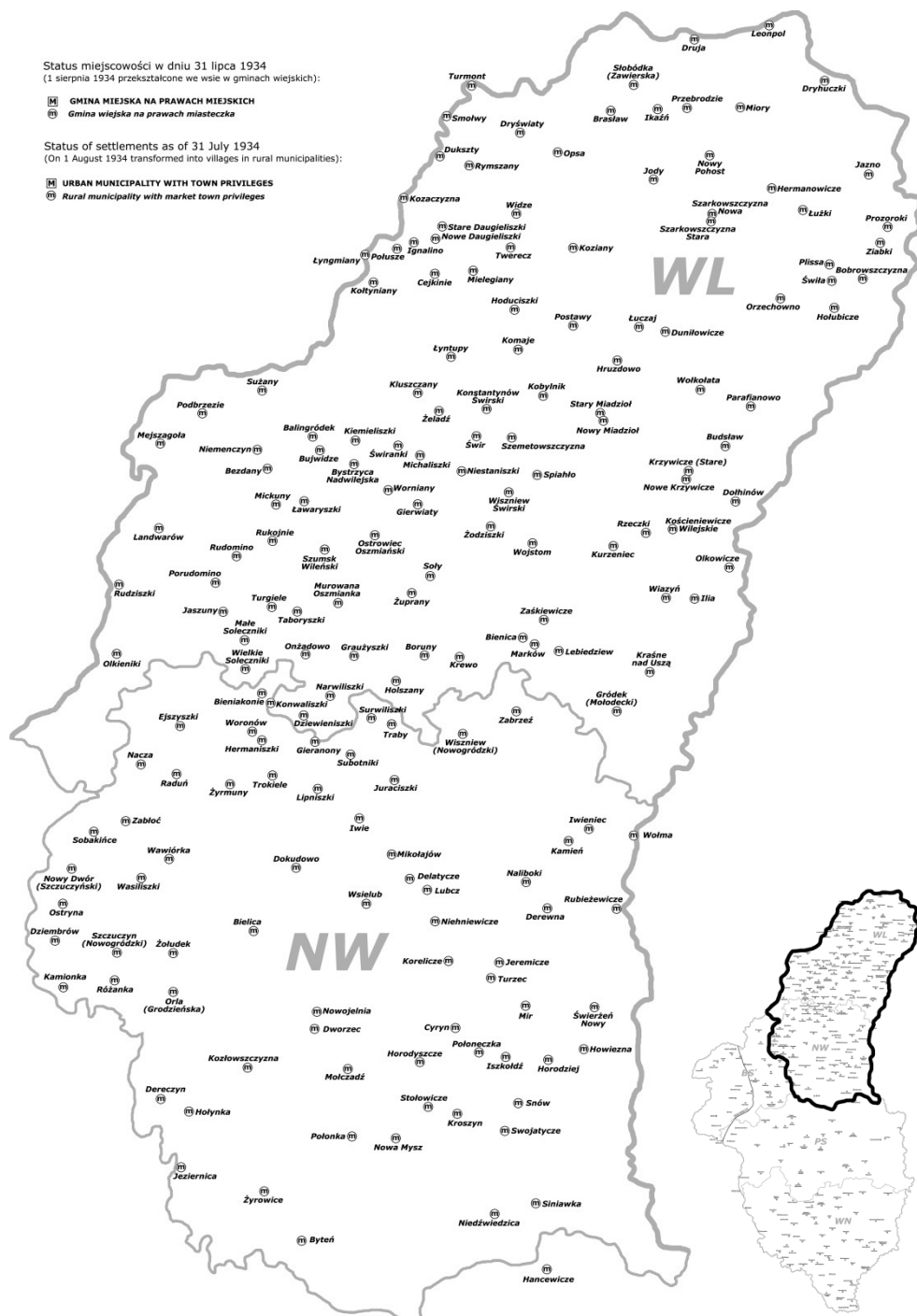
---

⁵⁸ W odróżnieniu od miasta o tej samej nazwie w tej samej gminie (gmina Bereźne).

⁵⁹ Dz.U. 1950 nr 51 poz. 472.

⁶⁰ Część restytuowanych miast województwa podlaskiego nie zalicza się do „kresowych”, ponieważ znajdowały się na obszarze Królestwa Kongresowego, np. Czyżew (restytucja 2011), Tykocin (1993) czy Lipsk (1983).

Ryc. 3A. Miejscowości „kresowe” pozbawione miejskiego wyznacznika na skutek reformy z lat 1933–1934. Województwa nowogródzkie i wileńskie
Źródło: opracowanie własne.

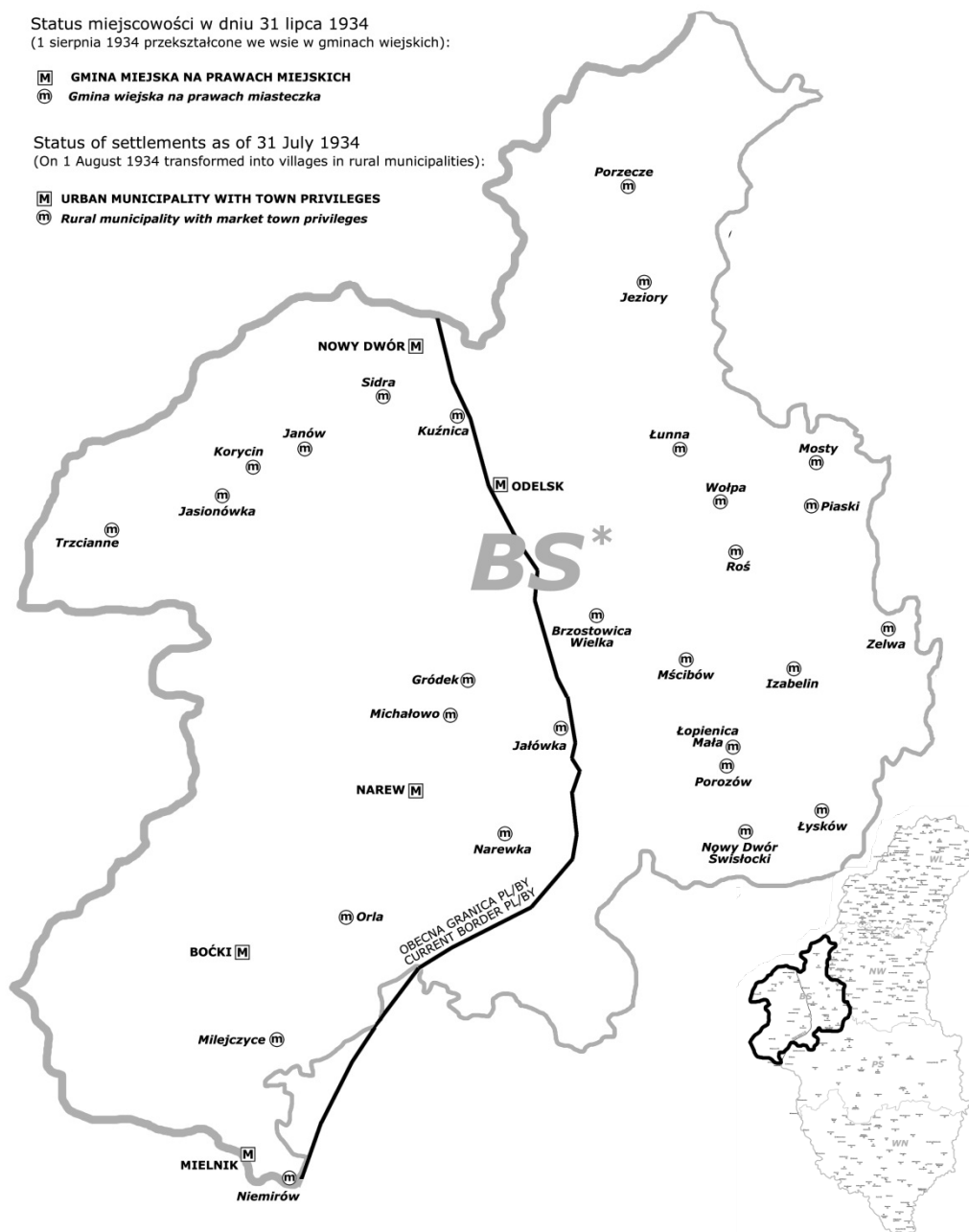

Status miejscowości w dniu 31 lipca 1934
(1 sierpnia 1934 przekształcone we wsie w gminach wiejskich):

- [M]** GMINA MIEJSKA NA PRAWACH MIEJSKICH
- [m]** Gmina wiejska na prawach miasteczka

Status of settlements as of 31 July 1934
(On 1 August 1934 transformed into villages in rural municipalities):

- [M]** URBAN MUNICIPALITY WITH TOWN PRIVILEGES
- [m]** Rural municipality with market town privileges

Ryc. 3C. Miejscowości „kresowe” pozbawione miejskiego wyznacznika na skutek reformy z lat 1933–1934. Województwo białostockie (część „kresowa”)

Źródło: opracowanie własne.

Tab. 2. Miejscowości „kresowe” w aktualnych granicach Polski pozbawione miejskiego wyznacznika (tzn. miana „miasta” lub „miasteczka”) na skutek reformy z lat 1933–1934: stan obecny i prospekt restytucji

Lp.	Miejscowość	Woj.	Powiat	Typ	Liczba ludności 2009 r.	Prospekt restytucji
1	Boćki	PL	bielski	wG	1 491	możliwa
2	Gródek	PL	białostocki	wG	2 613	bardzo możliwa
3	Jałówka	PL	białostocki	w	296	niemożliwa
4	Janów	PL	sokólski	wG	871	mało prawdopodobna
5	Jasionówka	PL	moniecki	wG	799	nieprawdopodobna
6	Korycin	PL	sokólski	wG	500	nieprawdopodobna
7	Kuźnica	PL	sokólski	wG	1 756	możliwa
8	Michałow	PL	białostocki	M	3 347	RESTITUCJA 2009
9	Mielnik	PL	siemiatycki	wG	895	mało prawdopodobna
10	Milejczyce	PL	siemiatycki	wG	919	mało prawdopodobna
11	Narew	PL	hajnowski	wG	1 480	możliwa
12	Narewka	PL	hajnowski	wG	945	mało prawdopodobna
13	Niemirów	PL	siemiatycki	w	139	niemożliwa
14	Nowy Dwór	PL	sokólski	wG	671	nieprawdopodobna
15	Orla	PL	bielski	wG	908	mało prawdopodobna
16	Sidra	PL	sokólski	wG	681	nieprawdopodobna
17	Trzcianne	PL	moniecki	wG	587	nieprawdopodobna

Skróty: M = miasto; wG = wieś gminna; w = wieś sołecka

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych GUS (2009).

W omawianym zbiorze 17 miast, prospekt restytucji wydaje się bardzo możliwy jedynie w przypadku Gródka oraz możliwy w przypadku Kuźnicy, Bocię i Narwi (tab. 2).

III. Były zabór pruski

Struktura miejska na obszarach b. zaboru pruskiego nie wymagała korekty, ponieważ jednostkami miejskimi były tam tylko miasta. W wyniku przemian administracyjnych w latach 1933–1934 przeprowadzono tu jedynie korektę listy miast. Do rzędu miast podniesiono tylko jedną wieś (Skórcz w woj. pomorskim⁶¹), natomiast praw miejskich pozbawiono 19 mniejszych⁶²

⁶¹ 15 maja 1934 (Dz. U. z 1934 r. Nr 40, poz. 354).

⁶² Na uwagę zasługuje fakt, że same dane ludnościowe nie były jedynym pretekstem do degradacji. Na terenie woj. poznańskiego przy prawach miejskich pozostawiono np. Książ (928 mieszkańców w 1932 r.), Miasteczko (1218 mieszkańców), Ostroróg (1289), Miksztat (1316) Rydzynę (1370) czy Czerniejewo (1379). Już same zdegradowane miasta Budzyń (1951 mieszkańców) i Piaski (1881 mieszkańców) liczyły

i gospodarczo najslabiej rozwiniętych miast (wszystkie na obszarze ówczesnego województwa poznańskiego)⁶³:

13 czerwca 1934

1. Bnin (1395; w 1961 włączony do Kórnik; WP)
2. Budzyń (przed 1458; WP)
3. Dobrzyca (1440; od 2014 ponownie M; WP)
4. Gąsawa (1388; KP)
5. Gębice (przed 1425; KP)
6. Jaraczew (1519; od 2016 ponownie M; obecnie *Jaraczewo*; WP)
7. Kopanica (XV wiek; WP)
8. Mieścisko (1474; WP)
9. Nowe Miasto (1283; obecnie *Nowe Miasto nad Wartą*; WP)
10. Obrzycko (1458–1580, ponownie M 1638; od 1990 znów M; WP)
11. Piaski (1775; WP)
12. Powidz (1243; WP)
13. Rogowo (1380–1580, ponownie M 1672; KP)
14. Rostarzewo (1752; WP)
15. Rychtal (1294, wznowione w 1386; WP)
16. Ryczywół (przed 1426; WP)
17. Rynarzewo (1299; KP)
18. Świąciechowa (1277; WP)
19. Zaniemyśl (1742; ponownie M 1940–1948; WP)

W powyższym zestawie, na uwagę zasługuje Rychtal, którego historycznie nie zalicza się do ziem zaboru pruskiego lecz do dolnośląskich ziem niemieckich (do 1918 r.).

W odniesieniu do stanu obecnego, aktywność na polu restytucyjnym w województwie wielkopolskim (łącznie z południową częścią województwa kujawsko-pomorskiego) jest najniższa w całym kraju. Przez długi czas jedynym restytuowanym tu miastem (w dodatku z omawianego zbioru) było Obrzycko, w 1990 r. (drugim – Nekla w 2000 r.). W ostatnich latach, po pozytywnym rozpatrzeniu wniosku Dobrzycy w 2014 r. (*nota bene*, inicjalnie projektowanego do odrzucenia), dyfuzja idei restytucji w regionie nabrała impetu; w 2015 r. restytuowano sąsiedni Chocz⁶⁴, a z dniem 1 stycznia 2016 r. prawa miejskie odzyskało Jaraczewo. Patrząc na mapę (ryc. 4), geograficzna bliskość pozostałych miast zdegradowanych może niebawem przyczynić się do efektu domino w zakresie restytucji (por. Krzysztofik 2006; Dymitrow 2012), tym

---

więcej mieszkańców niż 23–24 inne miasta na terenie województw zachodnich (głównie poznańskiego), których nie zdegradowano (patrz Aneks 1).

⁶³ Dz. U. z 1934 r. Nr 48, poz. 422.

⁶⁴ Chocz, mimo położenia w obecnym woj. wielkopolskim, jest miastem (przygranicznym) z obszaru b. Kongresówki, nie z zaboru pruskiego.

Tab. 3. Miasta b. zaboru pruskiego zdegradowane na skutek reformy 1933–1934: stan obecny i prospekt restytucji

Lp.	Miejscowość	Woj.	Powiat	Typ	Liczba ludności 2009 r.	Prospekt restytucji
1	Bnin	WP	poznański	czM	2 380	znacznie utrudniona
2	Budzyń	WP	chodzieski	wG	4 299	bardzo możliwa
3	Dobrzyca	WP	pleszewski	M	3 276	RESTITUCJA 2014
4	Gąsawa	KP	żniński	wG	1 469	możliwa
5	Gębice	KP	mogileński	w	910	nieprawdopodobna
6	Jaraczewo	WP	jarociński	M	1 438	RESTITUCJA 2016
7	Kopanica	WP	wolsztyński	w	958	nieprawdopodobna
8	Mieścisko	WP	wągrowiecki	wG	2 379	bardzo możliwa
9	Nowe Miasto n. W.	WP	średzki	wG	1 588	możliwa
10	Obrzycko	WP	szamotulski	M	2 372	RESTITUCJA 1990
11	Piaski	WP	gostyński	wG	3 175	bardzo możliwa
12	Powidz	WP	śłupecki	wG	1 313	możliwa
13	Rogowo	KP	żniński	wG	2 252	bardzo możliwa
14	Rostarzewo	WP	grodziski	w	1 615	znacznie utrudniona
15	Rychtal	WP	kępiński	wG	1 392	możliwa
16	Ryczywół	WP	obornicki	wG	2 563	bardzo możliwa
17	Rynarzewo	KP	nakielski	w	1 395	znacznie utrudniona
18	Święciechowa	WP	leszczyński	wG	2 764	bardzo możliwa
19	Zaniemyśl	WP	średzki	wG	2 474	bardzo możliwa

Skróty: M = miasto; wG = wieś gminna; w = wieś sołecka; czM = część miasta.

Źródło: opracowanie własne. Dane ludnościowe z GUS (2009).

bardziej, że prawie wszystkie miasta w omawianym zbiorze spełniają obecnie wdrażane kryteria miejskości (patrz tab. 3).

Drugim istotnym bodźcem w tym kierunku jest wielka aktywność mieszkańców Bnina, dążących do jego restytucji poprzez wyłączenie z miasta Kórnik. Formalne wnioski zostały jednak odrzucone przez MSWiA/MAC w 2005, 2006 i 2012 r., za każdym razem powołując się na pozamerytoryczne ograniczenia formalnoprawno-rozwojowe motywowane twierdzeniem, że dzielenie miast jest „nieracjonalne wobec procesów urbanizacji” (mimo, że przyzwolono na to w przypadku 13 innych miast, głównie śląskich w latach 90. XX w.) oraz brakiem prawnej opcji tworzenia dwóch miast w jednej gminie). Tak więc, ironicznie, miastu najbardziej aspirującemu ku restytucji najcięższej będzie ją uzyskać. Poza Bninem, w podobnej sytuacji są Rostarzewo i Rynarzewo. Pomimo, iż dorównują one obecnie implementowanym standardom miejskości, nie są siedzibami gmin.

Ryc. 4. Miejscowości na obszarze byłego zaboru pruskiego zdegradowane na skutek reformy 1933–1934

Źródło: opracowanie własne.

Wśród omawianych miejscowości pełen zestaw kryteriów miejskości spełniają Budzyń, Piaski, Święciechowa, Ryczywół, Mieścisko, Rogowo i Zaniemyśl (ten ostatni był nawet restytuowany przejściowo podczas, i tuż po II wojnie światowej).

W wyniku obniżenia w ostatnich latach kryterium ludnościowego do ok. 1300 mieszkańców, dużą szansę na restytucję statusu miasta mają także Nowe Miasto nad Wartą, Gąsawa, Rychtal i Powidz, a już szczególnie ze względu na ich wybitnie miejskie walory morfologiczne. Jedyne nieprawdopodobne restytucje w zbiorze dotyczą Gębic i Kopanicy, głównie ze względu na brak pełnie-

nia funkcji administracyjnych i na zbyt mały potencjał ludnościowy (Kopanica już za II RP była najmniejszym miastem Polski).

IV. Obszar Królestwa Kongresowego (b. zabór rosyjski)

Podobnie jak w b. zaborze pruskim, na terenie b. Królestwa Kongresowego (tzw. województw centralnych – warszawskiego, kieleckiego, lubelskiego, łódzkiego i 8 powiatów białostockiego⁶⁵) jedyną kategorią prawną ośrodków miejskich było miasto. Ponieważ przywileje historyczne i status administracyjny miast były ze sobą zgodne, obszar ten nie wymagał restrukturyzacji. Jakkolwiek nie było tu miasteczek, istniały jednak tzw. *osady miejskie*. Była to kategoria osiedli o charakterze miejskim, do której zaliczano miasta pozbawione praw miejskich (przed 1869 r. – oddolnie, z inicjatywy mieszkańców lub dziedziców, a od 1869 r. – odgórnie, przez zaborcze władze rosyjskie). Pomimo anulowania praw miejskich, osady, podobnie jak miasteczka galicyjskie i kresowe, pełniły w dalszym ciągu funkcje lokalnych ośrodków handlowych i drobnego rzemiosła dla otaczających ich wsi. Jednak w przeciwieństwie do miasteczek, które miały swój własny ustrój miasteczkowy, osady miejskie były poddane mocy obowiązującej ukazu z dnia 19 lutego 1864 r. „o urządzeniu gmin wiejskich”. Tak więc mimo, że zarówno miasteczka jak i osady miejskie stanowiły *de facto* kategorię osiedli pośrednią między miastem a wsią („semi-miejską”), według prawa osady były formalnie wsiami, natomiast miasteczka posiadały odrębny status. Niemniej jednak miano osady mimo, że nie dawało żadnych dodatkowych praw, pozwalało lokalnej społeczności na wyróżnianie się spośród wsi o tradycyjnie wiejskiej przeszłości. O fakcie tym świadczą nadal przydawki stanowiące integralne części nazw niektórych dawnych miast/osad (np. Gorzków-Osada, Komarów-Osada, Kuczbork-Osada czy Żółkiewka-Osada, a do niedawna także Czyżew-Osada, której to Czyżew się pozbył w związku z odzyskaniem praw miejskich w 2011 r.⁶⁶).

W praktyce największą ilość osad stanowiły miejscowości, którym odebrano prawa miejskie w ramach reformy administracyjnej z 1869–1870. Spośród 452 istniejących wówczas miast, w osady zamieniono łącznie 336, a w ramach korekty reformy, dodatkowa dwa: Górę Kalwarię w 1883 r. i Zawichost w 1888 r.

Należy też pamiętać, że oprócz osad powstałych z miast dotkniętych reformą (i jej korektą), na terenie Kongresówki istniało 16 osad utworzonych wcześniej (przeważnie ze zdegradowanych miast), z których 14 zachowało się do momentu spisu ludności z 1897 r. Były to: Błędów, Goworowo, Irena, Ja-

---

⁶⁵ Powiaty: augustowski, grajewski, kolneński, łomżyński, ostrołęcki, ostrowski, suwalski i wysokomaz.

⁶⁶ Podobnie było z Łaskarzewem, który do 1954 r. nosił miano *Łaskarzewa-Osady*.

błotka (Kościelna), Jedwabne, Kibarty⁶⁷, Osjaków, Ryki, Siedliszcze, Sobienie-Jeziory, Sosnowica, Świerże, Zaręby Kościelne i Zieluń.

Między 1870 i 1915 r. utworzono dodatkowo 5 osad miejskich: Łapy (1903), Kamienną (1906), Sztabin (1907, jako Krasnybór), Ciechocinek (1908) i Ochotę (1910). W tym samym okresie nie restytuowano ani jednego miasta „reformowego”.⁶⁸ Tak więc w 1915 r. liczba osad miejskich na terenie byłej Kongresówki⁶⁹ wynosiła 357.

Do momentu reformy 1933–1934 zbiór ten uległ szeregowi zmian. Podczas I wojny światowej (w 1916 r.) prawa miejskie odzyskały: Busko, Jędrzejów, Piaseczno, Wierzbnik⁷⁰ i Włoszczowa. W związku z utworzeniem Republiki Litewskiej w 1918 r., 12 osad z omawianego zbioru znalazło się w jej granicach (Balwierzyszki, Kibarty, Ludwinowo, Łódzkieje, Olita, Pilwiszki, Poniemoń, Sapieżyszki, Sereje, Simno, Sudargi i Wisztyniec). Wreszcie 3 osady włączono do większych sąsiednich miast: Modrzejów do Sosnowca w 1915 r., a w 1916 r. Ochotę do Warszawy i Wieniawę do Lublina.⁷¹ Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 r. na omawianym obszarze znajdowało się zatem 337 osad miejskich, zamieszkanymi przez około 575 tys. osób.

Należy tu nadmienić, że po 1919 r. istniały w Polsce tzw. jednostki o nieuregulowanym statusie, a więc takie, którym władze zaborcze przywróciły samorząd miejski podczas I wojny światowej, lecz nie zostały uwzględnione w dekrecie z 4 lutego 1919 r. o samorządzie miejskim.⁷² W kolejnych latach, 13 z nich podniesiono do rzędu miast (gmin miejskich)⁷³, 6 zostało włączonych do gmin wiejskich⁷⁴, a w dwóch utworzono odrębne gminy wiejskie.⁷⁵

Do 1933 r. władze polskie przywróciły bądź nadały prawa miejskie 76 osadom miejskim. Były to: Aleksandrów Łódzki, Bełchatów, Biała Rawska, Brok, Chodecz, Chorzele, Ciechocinek, Czeladź, Dobra, Dobrzyń nad Drwęcą, Głowno, Golina, Góra Kalwaria, Grajewo, Grodzisk Mazowiecki, Iłża, Janów Podlaski⁷⁶, Jedwabne, Kamienna⁷⁷, Kazimierz Dolny, Kleczew, Kłobuck, Kłoda-

⁶⁷ Obecnie na Litwie.

⁶⁸ Po reformie 1869–1870 władze carskie nadały prawa miejskie tylko dwóm „wsiom”: Sosnowcowi (1902) i Puławom (1906).

⁶⁹ Nie uwzględniając guberni chełmskiej, powstałej przez odłączenie od Kraju Przywiślańskiego jako ziemie „rdzennie ruskie” (*de jure* w 1912, planowo w 1915), ponieważ decyzja o odłączeniu jej nie weszła *de facto* w życie z powodu okupacji guberni przez państwa centralne.

⁷⁰ W 1939 r., po włączeniu do Wierzbnika Starachowic Fabrycznych, zmiana nazwy na *Starachowice-Wierzbnik*, a w 1949 r. na *Starachowice*.

⁷¹ Za rządów Republiki Litewskiej 1918–1940, także Poniemoń włączono do Kowna (w 1931 r.).

⁷² Dz. U. z 1919 r. Nr 13, poz. 140.

⁷³ Biała Rawska (w 1925 r.), Chodecz (w 1921 r.), Głowno (w 1925 r.), Golina (w 1921 r.), Kłodawa (w 1925 r.), Nowogród (w 1927 r.), Proszowice (w 1923 r.), Rajgród (w 1923 r.), Rychwał (w 1921 r.), Sejny (w 1923 r.), Stryków (w 1923 r.), Suraż (w 1923 r.) i Ślesin (w 1921 r.).

⁷⁴ Burzenin, Jedwabne, Osięciny, Piotrków, Skulsk i Śniadowo (do 1923 r.).

⁷⁵ W Stopnicy i w Wiźnie (do 1923 r.).

⁷⁶ Zdegradowany ponownie podczas II wojny światowej.

⁷⁷ Prawa miejskie w 1923 r. jako *Kamienna*; zmiana nazwy na *Skarżysko-Kamienna* w 1928 r.

wa, Kock, Koniecpol, Konstantynów Łódzki, Kowal, Krośniewice, Krzepice, Lubień Kujawski, Lubraniec, Łapy, Łosice, Mogielnica, Mordy, Nowe Miasto (nad Pilicą), Nowogród, Ostrów Lubelski, Praszka, Proszowice, Przedecz, Pyzdry, Raciąż, Radziejów, Rajgród, Różan, Rychwał, Serock, Skalbmierz, Skaryszew, Słomniki, Sokoły⁷⁸, Stawiski, Stawiszyn, Stoczek Łukowski, Stryków, Sulejów, Szadek, Szczekociny, Ślesin, Tuliszków, Tuszyn, Uniejów, Wieruszów, Władysławów, Wolbrom, Wysokie Mazowieckie, Wyszków, Wyśmierzyce, Zagórów, Zambrów, Zawichost, Złoczew, Zwoleń, Żuromin i Żychlin.⁷⁹

Tak więc do momentu reformy (1933 r.), na terenie b. Kongresówki znajdowało się 261 osad miejskich (z których 260 – oprócz Sopoćkiń – znajduje się w granicach obecnej Polski).⁸⁰ Spośród nich, jedynie Poddębicom nadano status gminy miejskiej 9 kwietnia 1934 r.⁸¹

11 czerwca 1934

Na terenie b. Kongresówki w następstwie reformy 1933–1934 pozbawiono praw miejskich tylko jedno miasto, w ówczesnym woj. łódzkim. Był nim Władysławów (prawa miejskie 1727), miasto zdegradowane podczas reformy 1869–1870, któremu jednak przywrócono prawa miejskie w 1919 r.⁸²

1 sierpnia 1934

Mimo, że obszar b. Kongresówki doznał najmniejszej ilości zniesień ustroju miejskiego według założeń reformy 1933–1934, niemniej jednak 260 osad miejskich⁸³ na tym obszarze (w tym 259 w obecnych granicach Polski) utraciło ten status, stając się gromadami wiejskimi w gminach wiejskich⁸⁴ (ryc. 5 we wkładce; tab. 4).

W odniesieniu do teraźniejszości, aktywność w zakresie restytucji statusu miejskiego na obszarze b. Kongresówki jest stosunkowo duża. Spośród 260 omawianych miejscowości w obecnych granicach Polski, 58 (22,3%) odzyskało już prawa miejskie. Wszystkie restytucje odbyły się po II wojnie światowej.

⁷⁸ Zdegradowane ponownie podczas II wojny światowej (*de jure* w 1951 r.).

⁷⁹ Ponadto, Łaskarzew i Nowy Korczyn posiadały od 1930 roku status tzw. *gmin wiejskich o miejskich uprawnieniach finansowych*.

⁸⁰ Obliczenie: a) 336 miast zdegradowanych w 1870 r. + 2 miasta w ramach korekty 1883 i 1888 r. = 338 osad miejskich „reformalnych”; b) 338 + 14 (dawne osady) + 5 („nowe” osady) = 357 osad miejskich; c) 357 – 5 (miasta restytuowane w 1916 r.) – 12 (osady włączone do Republiki Litewskiej w 1918 r.) – 3 (osady włączone do innych miast) – 76 (miasta restytuowane/utworzone przez władze polskie w latach 1918–33) = 261 osad miejskich w 1933 r.; d) 261 – 1 (Poddębice, restytuowane w 1934 r.) = 260 osad miejskich, które utraciły ten status w 1934 r.

⁸¹ Dz. U. z 1934 r. Nr 29, poz. 258.

⁸² Dz. U. z 1934 r. Nr 47, poz. 403.

⁸³ Wcześniej wymieniony Władysławów został włączony bezpośrednio „w charakterze gromady wiejskiej do wiejskiej gminy Władysławów” 11 czerwca 1934 (Dz. U. z 1934 r. Nr 47, poz. 403), nie stając się przejściowo osadą miejską.

⁸⁴ W przypadku gmin wiejskich składających się tylko z jednej miejscowości, nie były one podzielone na gromady (np. Tarnogród, Łaskarzew, Nowy Korczyn).

Pierwsze zauważalne nasilenie nastąpiło w latach 1957–1959 kiedy to restytuowano 10 dawnych miast-osad, z których awans ośmiu (Opola Lubelskiego, Ryk, Bełżyc, Białobrzegów, Bychawy, Lipska, Pajęczna i Przysuchy) powiązany był z ich podniesieniem do roli siedzib nowo utworzonych powiatów. Począwszy w 1980 r., kiedy status miejski odzyskał Połaniec, nastąpił powolny wzrost restytucji trwający przez lata 80. XX w. (8 miast w niniejszym zbiorze). Wzrost ten nasilił się wraz ze zmianą dyskursu, jaka nastąpiła po przemianach ustrojowych w latach 90. (17 miast), a następnie ustabilizował się w latach 2000. (6 miast). Po zaniżeniu kryterium demograficznego widać kolejne natężenie restytucji w omawianym zbiorze; już tylko w latach 2010–2016 restytucji doznało się kolejne 10 miast, w tym 6 z ludnością poniżej 2000 mieszkańców (m.in. liczący ledwie ponad 1000 osób Urzędów). Śledząc dyskusje na lokalnych forach internetowych, owa nagła zmiana dyskursu (tzn. honorowanie wniosków praktycznie każdego małego miasta zdegradowanego powyżej tysiąca ludności o ile spotka się z pozytywnymi – często nieznacznymi⁸⁵ – konsultacjami lokalnymi) dociera skutecznie do władz gminnych oraz lokalnych stowarzyszeń historyczno-kulturowych. To z kolei sprawia, że możemy spodziewać się jeszcze większego nasilenia restytucji miast w najbliższych latach.

W omawianym zbiorze, miast potencjalnych jest wiele (tab. 4). Biorąc pod uwagę dość niedaleką w czasie datę degradacji, większość z nich zachowała małomiasteczkowy układ urbanistyczny z rynkiem i typową architekturą (mimo, że często mniej wyrazistą niż w przypadku np. miast wielkopolskich, lubuskich czy dolnośląskich). Tak więc, pomijając już istotność oddolnej inicjatywy i poparcia lokalnego, pomyślna restytucja będzie zależała od dwóch czynników: ilości mieszkańców i pełnienia funkcji gminnych przez daną miejscowość. Pod tym względem bardzo możliwa wydaje się restytucja: Kazimierza Biskupiego, Wierzbicy, Opatówka, Nadarzyna, Radoszyc, Piszczaca, Osiecin, Szczercowa, Kurowa, Olsztyna, Bielska, Raczek, Kikoła, Filipowa, Lututowa, Końskowoli, Adamowa, Cegłowa, Sawina, Rejowca, Wohynia, Klimontowa czy Piątku, które wszystkie przewyższają „klasyczne” 2000 mieszkańców, natomiast kolejne 90 miejscowości (siedzib gminnych) przewyższa 1000 mieszkańców (w sumie 113 miejscowości). Dodatkowo, 20 miejscowości poniżej tysiąca osób jest i tak większych od najmniejszego miasta Polski, Wyśmierzyc. W rachubę mogą też wejść partykularne względy jeszcze mniejszych miejscowości, np. morfologiczne walory Przerośli, Koszyc czy Wiślicy (por. Dymitrow 2012, s. 138–139).⁸⁶

⁸⁵ Np. w sołectwach projektowanego obszaru miasta Urzędów (Urzędów i Zakościelne) poparcie lokalne wynosiło zaledwie 43%.

⁸⁶ Dyskurs ewaluacji rządowych ciągle się zmienia. Jeszcze w 2006 odrzucono wniosek liczącego 1978 mieszkańców Biskupca Pomorskiego, motywując że jest zbyt mały (o 22 osób!), choć już rok wcześniej prawa miejskie przyznano liczącemu ok. 1300 osób Zakliczynowi, motywując ten awans jego wybitnie

Tab. 4. Osady i miasta na terenie b. Kongresówki (w obecnych granicach Polski) pozabawione miejskiego wyznacznika (tzn. miana „osady” lub „miasta”) na skutek reformy 1933–1934: stan obecny i prospekt restytucji

Lp.	Miejscowość	Woj.	Powiat	Typ	Liczba ludności 2009 r.	Prospekt restytucji
1	Adamów	LL	łukowski	wG	2 191	bardzo możliwa
2	Andrzejewo	MZ	ostrowski	wG	937	mało prawdopodobna
3	Annopol	LL	kraśnicki	M	2 720	RESTITUCJA 1996
4	Babiak	WP	kolski	wG	1 877	możliwa
5	Bakałarzewo	PL	suwalski	wG	812	mało prawdopodobna
6	Baranów	LL	puławski	wG	1 684	możliwa
7	Bełżyce	LL	lubelski	M	7 030	RESTITUCJA 1958
8	Będków	ŁD	tomaszowski	wG	629	nieprawdopodobna
9	Białaczów	ŁD	opoczyński	wG	1 254	dopuszczalna
10	Białobrzegi	MZ	białobrzecki	M	7 521	RESTITUCJA 1958
11	Bielawy	ŁD	łowicki	wG	604	nieprawdopodobna
12	Bielsk	MZ	płocki	wG	2 571	bardzo możliwa
13	Bieżeń	MZ	żuromiński	M	1 956	RESTITUCJA 1993
14	Biskupice	LL	świdnicki	w	883	nieprawdopodobna
15	Błędów	MZ	grójecki	wG	1 083	dopuszczalna
16	Bobrowniki	KP	lipnowski	wG	1 152	dopuszczalna
17	Bobrowniki	LL	rycki	w	580	niemożliwa
18	Bodzanów	MZ	płocki	wG	1 254	dopuszczalna
19	Bodzentyń	ŚW	Kielecki	M	2 349	RESTITUCJA 1994
20	Bogoria	ŚW	staszowski	wG	1 053	dopuszczalna
21	Bolesławiec	ŁD	wieruszowski	wG	1 218	dopuszczalna
22	Bolimów	ŁD	skierniewicki	wG	937	mało prawdopodobna
23	Brdów	WP	kolski	w	837	nieprawdopodobna
24	Brudzew	WP	turecki	wG	1 636	możliwa
25	Burzenin	ŁD	sieradzki	wG	1 027	dopuszczalna
26	Bychawa	LL	lubelski	M	5 467	RESTITUCJA 1958
27	Cegłów	MZ	miński	wG	2 183	bardzo możliwa
28	Chocz	WP	pleszewski	M	1 812	RESTITUCJA 2015
29	Chodel	LL	opolski	wG	1 495	możliwa
30	Ciechanowiec Nowe Miasto	PL	wysokomazow.	czM	1 680	nieracjonalna
31	Ciepielów	MZ	lipski	wG	804	mało prawdopodobna
32	Czemierniki	LL	radzyński	wG	1 465	możliwa
33	Czersk	MZ	piaseczyński	w	737	niemożliwa
34	Czerwińsk n. Wisłą	MZ	płoński	wG	1 134	dopuszczalna
35	Czyżew	PL	wysokomazow.	M	2 295	RESTITUCJA 2011
36	Ćmielów	ŁD	ostrowiecki	M	3 270	RESTITUCJA 1962
37	Daleszyce	ŚW	kielecki	M	2 992	RESTITUCJA 2007
38	Dąbrowice	ŁD	kutnowski	wG	924	dopuszczalna

miejską morfologią („Zakliczyn posiada klasyczny rynek oraz wyraźnie wyodrębnione centrum o zwartej zabudowie małomiasteczkowej”).

Lp.	Miejscowość	Woj.	Powiat	Typ	Liczba ludności 2009 r.	Prospekt restytucji
39	Denków	ŁD	ostrowiecki	czM	2 266	znacznie utrudniona
40	Drobin	MZ	płocki	M	3 014	RESTITUCJA 1994
41	Drzewica	ŁD	opoczyński	M	4 185	RESTITUCJA 1987
42	Działoszyn	ŁD	pajęczański	M	6 535	RESTITUCJA 1993
43	Filipów	PL	suwalski	wG	2 264	bardzo możliwa
44	Firlej	LL	lubartowski	wG	1 132	dopuszczalna
45	Frampol	LL	biłgorajski	M	1 506	RESTITUCJA 1993
46	Gielniów	MZ	przysuski	wG	916	mało prawdopodobna
47	Gliniany	ŚW	opatowski	w	303	niemożliwa
48	Głowaczów	MZ	kozienski	wG	851	mało prawdopodobna
49	Głusk	LL	Lublin M	czM	2 025	możliwa, utrudniona ⁸⁷
50	Gniewoszew	MZ	kozienski	wG	634 ⁸⁸	nieprawdopodobna
51	Goraj	LL	biłgorajski	wG	1 014	dopuszczalna
52	Gorzków-Osada	LL	krasnostawski	wG	253	nieprawdopodobna
53	Goszczyń	MZ	grójecki	wG	858	mało prawdopodobna
54	Gowarczów	ŚW	konecki	wG	1 435	możliwa
55	Goworowo	MZ	ostrołęcki	wG	768	nieprawdopodobna
56	Grabowiec	LL	zamojski	wG	928	dopuszczalna
57	Grabowiec	MZ	lipski	w	470	niemożliwa
58	Grabów	ŁD	łęczycki	wG	1 174	dopuszczalna
59	Granica	MZ	kozienski	czw	247	niemożliwa ⁸⁹
60	Grocholice	ŁD	bełchatowski	czM	1 497	znacznie utrudniona
61	Grzegorzew	WP	kolski	wG	1 952	możliwa
62	Horodło	LL	hrubieszowski	wG	1 108	dopuszczalna
63	Horodyszcze	LL	bialski	w	818	niemożliwa
64	Iłów	MZ	sochaczewski	wG	756	nieprawdopodobna
65	Inowłódz	ŁD	tomaszowski	wG	879	mało prawdopodobna
66	Irena	LL	rycki	czM	-	nieracjonalna
67	Iwaniska	ŚW	opatowski	wG	1 327	możliwa
68	Iwanowice	WP	kaliski	w	683	niemożliwa
69	Izbica	LL	krasnostawski	wG	1 902	możliwa ⁹⁰
70	Izbica Kujawska	KP	włocławski	M	2 852	RESTITUCJA 1973
71	Jabłonka Kościelna	PL	wysokomazow.	w	167	niemożliwa
72	Jadów	MZ	wołomiński	wG	1 070	dopuszczalna
73	Janowiec	LL	puławski	wG	1 027	dopuszczalna
74	Janowo	WM	nidzicki	wG	1 047	dopuszczalna
75	Janów	ŚL	częstochowski	wG	945	dopuszczalna
76	Jarczów	LL	tomaszowski	wG	381	nieprawdopodobna
77	Jastrząb	MZ	szymborski	wG	1 156	dopuszczalna

⁸⁷ Restytucja Głuska (stanowiącego od 1988 część Lublina) jest możliwa, ponieważ, mimo bycia częścią Lublina, funkcjonuje nadal *gmina Głusk*, której Głusk do końca 2014 roku był siedzibą (obecnie jest nią Dominowo).

⁸⁸ Łącznie z Granicą (bez Granicy 387 mieszkańców).

⁸⁹ Restytucja nieprawdopodobna nawet jako część Gniewoszowa (zbyt mała liczba ludności).

⁹⁰ Możliwe jest też połączenie z sąsiednim b. miastem Tarnogórą w jeszcze silniejszy organizm miejski.

Lp.	Miejscowość	Woj.	Powiat	Typ	Liczba ludności 2009 r.	Prospekt restytucji
78	Jedlińsk	MZ	radomski	wG	1 694	możliwa
79	Jeziorzany	LL	lubartowski	wG	821	mało prawdopodobna
80	Jeżów	ŁD	brzeziński	wG	1 322	możliwa
81	Józefów	LL	biłgorajski	M	2 653	RESTITUCJA 1988
82	Józefów nad Wisłą	LL	opolski	wG	1 008	dopuszczalna
83	Kamieńczyk	MZ	wyszkowski	w	634	niemożliwa
84	Kamieńsk	ŁD	radomszczański	M	2 870	RESTITUCJA 1993
85	Kamionka	LL	lubartowski	wG	1 925	możliwa
86	Karczew	MZ	otwocki	M	10 260	RESTITUCJA 1959
87	Kazanów	MZ	zwoleński	wG	428	nieprawdopodobna
88	Kazimierz	ŁD	pabianicki	w	748	możliwa przez integrację ⁹¹
89	Kazimierz Biskupi	WP	koniński	wG	4 419	bardzo możliwa
90	Kiernożia	ŁD	łowicki	wG	935	dopuszczalna
91	Kikół	KP	lipnowski	wG	2 275	bardzo możliwa
92	Klimontów	ŚW	sandomierski	wG	2 046	bardzo możliwa
93	Klwów	MZ	przysuski	wG	432	nieprawdopodobna
94	Kodeń	LL	bialski	wG	1 852	możliwa
95	Kołbiel	MZ	otwocki	wG	1 890	możliwa
96	Komarów-Osada	LL	zamojski	wG	949	mało prawdopodobna
97	Konstantynów	LL	bialski	wG	1 438	możliwa
98	Końskowola	LL	puławski	wG	2 210	bardzo możliwa
99	Koprzywnica	ŚW	sandomierski	M	2 640	RESTITUCJA 2001
100	Kosów Lacki	MZ	sokołowski	M	2 224	RESTITUCJA 2000
101	Koszyce	MP	proszowicki	wG	833	dopuszczalna
102	Koziegłowy	ŚL	myszkowski	M	2 479	RESTITUCJA 1950
103	Koźminek	WP	kaliski	wG	1 995	bardzo możliwa
104	Krasnobród	LL	zamojski	M	3 151	RESTITUCJA 1994
105	Krasnosielc	MZ	makowski	wG	1 202	dopuszczalna
106	Kromołów	ŚL	zawierciański	czM	2 581	znacznie utrudniona
107	Kryłów	LL	hrubieszowski	w	357	niemożliwa
108	Krzyszów	PK	niżański	wG	729	mało prawdopodobna
109	Książ Wielki	MP	miechowski	wG	899	dopuszczalna
110	Kuczbork-Osada	MZ	żuromiński	wG	280	nieprawdopodobna
111	Kunów	ŚW	ostrowiecki	M	3 303	RESTITUCJA 1990
112	Kurozwęki	ŚW	staszowski	w	767	niemożliwa
113	Kurów	LL	puławski	wG	2 753	bardzo możliwa
114	Kurzelów	ŚW	włoszczowski	w	1 184	znacznie utrudniona
115	Lasocin	ŚW	opatowski	w	327	niemożliwa
116	Latowicz	MZ	miński	wG	1 436	możliwa
117	Lądek	WP	śląpecki	wG	848	mało prawdopodobna
118	Lelów	ŚL	częstochowski	wG	1 120	dopuszczalna
119	Lipsk	PL	augustowski	M	2 643	RESTITUCJA 1983
120	Lipsko	MZ	lipski	M	6 189	RESTITUCJA 1958

⁹¹ Możliwa tylko przez integrację z sąsiednim b. miastem Lutomiernym.

Lp.	Miejscowość	Woj.	Powiat	Typ	Liczba ludności 2009 r.	Prospekt restytucji
121	Liw	MZ	węgrowski	w ⁹²	877	mało prawdopodobna, utrudniona
122	Lutomiersk	ŁD	pabianicki	wG	1 559	możliwa ⁹³
123	Lututów	ŁD	wieruszowski	wG	2 264	bardzo możliwa
124	Łągów	ŚW	kielecki	wG	1 588	możliwa
125	Łaskarzew	MZ	garwoliński	M	4 994	RESTITUCJA 1969
126	Łaszczów	LL	tomaszowski	M	2 211	RESTITUCJA 2010
127	Łomazy	LL	bialski	wG	1 729	możliwa
128	Maciejowice	MZ	garwoliński	wG	1 476	możliwa
129	Magnuszew	MZ	kozienski	wG	976	dopuszczalna
130	Małogoszcz	ŚW	jędrzejowski	M	4 094	RESTITUCJA 1996
131	Markuszów	LL	puławski	wG	1 273	możliwa
132	Michów	LL	lubartowski	wG	1 723	możliwa
133	Miedzna	MZ	węgrowski	wG	1 332	możliwa
134	Modliborzyce	LL	janowski	M	1 382	RESTITUCJA 2014
135	Mokobody	MZ	siedlecki	wG	1 732	możliwa
136	Mrzygłód	ŚL	myszkowski	czM	1 460	znacznie utrudniona
137	Mstów	ŚL	częstochowski	wG	1 758	możliwa
138	Myszyniec	MZ	ostrołęcki	M	3 106	RESTITUCJA 1993
139	Nadarzyn	MZ	pruszkowski	wG	3 855	bardzo możliwa
140	Nowa Brzeźnica	ŁD	pajęczański	wG	732	mało prawdopodobna
141	Nowa Słupia	ŚW	kielecki	wG	1 428	możliwa
142	Nowe Brzesko	MP	proszowicki	M	1 651	RESTITUCJA 2011
143	Nowe Miasto	MZ	płoński	wG	1 631	możliwa
144	Nowy Korczyn	ŚW	buski	wG	1 068	dopuszczalna
145	Nur	MZ	ostrowski	wG	703	mało prawdopodobna
146	Odrzywół	MZ	przysuski	wG	1 123	dopuszczalna
147	Ogrodzieniec	ŚL	zawierciański	M	4 529	RESTITUCJA 1973
148	Okuniew	MZ	miński	w	2 018	znacznie utrudniona
149	Oleśnica	ŚW	staszowski	wG	1 962	bardzo możliwa
150	Olsztyn	ŚL	częstochowski	wG	2 687	bardzo możliwa
151	Opatowiec	ŚW	kazimierski	wG	349	nieprawdopodobna
152	Opatówek	WP	kaliski	wG	4 077	bardzo możliwa
153	Opole Lubelskie	LL	opolski	M	9 255	RESTITUCJA 1957
154	Orchówek	LL	włodawski	w	1 053	nieprawdopodobna
155	Osieck	MZ	otwocki	wG	938	dopuszczalna
156	Osieki	ŚW	staszowski	M	2 013	RESTITUCJA 1994
157	Osiężyn	KP	radziejowski	wG	3 017	bardzo możliwa
158	Osjaków	ŁD	wieluński	wG	1 271	dopuszczalna
159	Osmolin	MZ	gostyniński	w	422	niemożliwa
160	Ożarów	ŚW	opatowski	M	5 001	RESTITUCJA 1988
161	Pacanów	ŚW	buski	wG	1 142	dopuszczalna

⁹² Siedzibą gminy Liw jest obecnie miasto Węgrów. Zmiana siedziby w celu umożliwienia restytucji jest możliwa.

⁹³ Możliwe jest też połączenie z sąsiednim b. miastem Kazimierzem w jeszcze silniejszy organizm miejski.

Lp.	Miejscowość	Woj.	Powiat	Typ	Liczba ludności 2009 r.	Prospekt restytucji
162	Pajęczno	ŁD	pajęczański	M	6 905	RESTYTUCJA 1958
163	Parysów	MZ	garwoliński	wG	1 104	dopuszczalna
164	Parzęczew	ŁD	zgierski	wG	914	dopuszczalna
165	Pawłów	LL	chełmski	w	834	niemożliwa
166	Piaski	LL	świdnicki	M	2 695	RESTYTUCJA 1993
167	Piątek	ŁD	łęczycki	wG	2 026	bardzo możliwa
168	Pierzchnica	ŚW	kielecki	wG	1 071	dopuszczalna
169	Pilica	ŚL	zawierciański	M	1 959	RESTYTUCJA 1993
170	Piotrków Kujaw.	KP	radziejowski	M	4 590	RESTYTUCJA 1998
171	Piszczac	LL	białski	wG	3 114	bardzo możliwa
172	Pławno	ŁD	radomszczański	w	1 191	nieprawdopodobna
173	Połaniec	ŚW	staszowski	M	8 718	RESTYTUCJA 1980
174	Przerośl	PL	suwalski	wG	834	dopuszczalna
175	Przybyszew	MZ	białobrzegi	w	684	niemożliwa
176	Przyrów	ŚL	częstochowski	wG	1 222	dopuszczalna
177	Przysucha	MZ	przysuski	M	6 666	RESTYTUCJA 1958
178	Przytyk	MZ	radomski	wG	989	mało prawdopodobna
179	Puchaczów	LL	łęczyński	wG	691	nieprawdopodobna
180	Raciążek	KP	aleksandrowski	wG	1 704	możliwa
181	Raczki	PL	suwalski	wG	2 351	bardzo możliwa
182	Radoszyce	ŚW	konecki	wG	3 345	bardzo możliwa
183	Radzanów	MZ	mławski	wG	898	mało prawdopodobna
184	Radziłów	PL	grajewski	wG	1 196	dopuszczalna
185	Raków	ŚW	kielecki	wG	1 172	dopuszczalna
186	Rejowiec	LL	chełmski	wG	2 149	bardzo możliwa
187	Rossosz	LL	białski	wG	1 082	mało prawdopodobna
188	Rozprza	ŁD	piotrkowski	wG	1 638	możliwa
189	Ryczywół	MZ	kozienicki	w	696	niemożliwa
190	Ryki	LL	rycki	M	10 405	RESTYTUCJA 1957
191	Rzgów	ŁD	łódzki wsch.	M	3 349	RESTYTUCJA 2006
192	Sarnaki	MZ	łosicki	wG	1 162	dopuszczalna
193	Sawin	LL	chełmski	wG	2 178	bardzo możliwa
194	Secemin	ŚW	włoszczowski	wG	1 325	możliwa
195	Serokomla	LL	łukowski	wG	1 070	dopuszczalna
196	Sieciechów	MZ	kozienicki	wG	602	nieprawdopodobna
197	Siedliszcze	LL	chełmski	M	1 408	RESTYTUCJA 2016
198	Siennica	MZ	miński	wG	1 993	bardzo możliwa
199	Sienno	MZ	lipski	wG	955	dopuszczalna
200	Siewierz	ŚL	będziński	M	5 501	RESTYTUCJA 1962
201	Skala	MP	krakowski	M	3 677	RESTYTUCJA 1987
202	Skepe	KP	lipnowski	M	3 666	RESTYTUCJA 1997
203	Skrzynno	MZ	przysuski	w	278	niemożliwa
204	Skulsk	WP	koniński	wG	1 513	możliwa
205	Sławatycze	LL	białski	wG	1 140	dopuszczalna

Lp.	Miejscowość	Woj.	Powiat	Typ	Liczba ludności 2009 r.	Prospekt restytucji
206	Sławków	ŚL	będziński	M	7 057	RESTIT. 1958, 1984 ⁹⁴
207	Służewo	KP	aleksandrowski	w	1 261	nieprawdopodobna
208	Sobienie-Jeziory	MZ	otwocki	wG	1 362	możliwa
209	Sobków	ŚW	jędrzejowski	wG	991	mało prawdopodobna
210	Sobota	ŁD	łowicki	w	498	niemożliwa
211	Sochocin	MZ	płoński	wG	1 987	bardzo możliwa
212	Solec nad Wisłą	MZ	lipski	wG	1 006	dopuszczalna
213	Sompolno	WP	koniński	M	3 725	RESTITUCJA 1973
214	Sosnowica	LL	parczewski	wG	687	nieprawdopodobna
215	Stanisławów	MZ	miński	wG	1 602	możliwa
216	Staw	WP	kaliski	w	569	niemożliwa
217	Sterdyń	MZ	sokołowski	wG	784	mało prawdopodobna
218	Stężyca	LL	rycki	wG	1 953	możliwa
219	Stopnica	ŚW	buski	M	1 322	RESTITUCJA 2015
220	Szczerców	ŁD	bełchatowski	wG	2 932	bardzo możliwa
221	Sześćsk	MZ	mławski	wG	1 203	dopuszczalna
222	Sztabin	PL	augustowski	wG	1 057	mało prawdopodobna
223	Szydłów	ŚW	staszowski	wG	1 093	dopuszczalna
224	Śniadowo	PL	łomżyński	wG	1 209	dopuszczalna
225	Świerże	LL	chełmski	w	1 012	nieprawdopodobna
226	Tarczyn	MZ	piaseczyński	M	3 997	RESTITUCJA 2003
227	Tarłów	ŚW	opatowski	wG	941	mało prawdopodobna
228	Tarnogóra	LL	krasnostawski	w	936	możliwa przez integrację ⁹⁵
229	Tarnogród	LL	biłgorajski	M	3 557	RESTITUCJA 1987
230	Turobin	LL	biłgorajski	wG	1 037	dopuszczalna
231	Tyszowce	LL	tomaszowski	M	2 291	RESTITUCJA 2000
232	Uchanie	LL	hrubieszowski	wG	677	nieprawdopodobna
233	Ujazd	ŁD	tomaszowski	wG	1 730	możliwa
234	Urzędów	LL	kraśnicki	M	1 083	RESTITUCJA 2016
235	Waśniów	ŚW	ostrowiecki	wG	446	nieprawdopodobna
236	Wąchock	ŚW	starachowicki	M	2 890	RESTITUCJA 1993
237	Wąsosz	PL	grajewski	wG	1 401	możliwa
238	Wąwolnica	LL	puławski	wG	1 120	dopuszczalna
239	Widawa	ŁD	łaski	wG	1 321	możliwa
240	Wierzbica	MZ	radomski	wG	4 223	bardzo możliwa
241	Wilczyn	WP	koniński	wG	1 235	dopuszczalna
242	Wiskitki	MZ	żyrardowski	wG	1 387	możliwa
243	Wisznice	LL	białski	wG	1 542	możliwa
244	Wiślica	ŚW	buski	wG	542	nieprawdopodobna
245	Wizna	PL	łomżyński	wG	1 529	możliwa
246	Wiżajny	PL	suwalski	wG	931	mało prawdopodobna
247	Władysławów	WP	turecki	wG	1 707	możliwa

⁹⁴ W latach 1977–1984 w granicach Dąbrowy Górniczej.

⁹⁵ Możliwa tylko przez integrację z sąsiednim b. miastem Izbicą.

Lp.	Miejscowość	Woj.	Powiat	Typ	Liczba ludności 2009 r.	Prospekt restytucji
248	Włodowice	ŚL	zawierciański	wG	1 223	dopuszczalna
249	Wodzisław	ŚW	jędrzejowski	wG	1 224	dopuszczalna
250	Wohyń	LL	radzyński	wG	2 065	bardzo możliwa
251	Wojstawice	LL	chełmski	wG	1 658	możliwa
252	Wolanów	MZ	radomski	wG	1 092	dopuszczalna
253	Wolbórz	ŁD	piotrkowski	M	2 407	RESTYTUCJA 2011
254	Zaklików	PK	stalowowolski	M	3 043	RESTYTUCJA 2014
255	Zaręby Kościelne	MZ	ostrowski	wG	687	nieprawdopodobna
256	Zieluń-Osada	MZ	żuromiński	w	804	niemożliwa
257	Żarki	ŚL	myszkowski	M	4 471	RESTYTUCJA 1949
258	Żarnowiec	ŚL	zawierciański	wG	701	mało prawdopodobna
259	Żarnów	ŁD	opoczyński	wG	1 192	dopuszczalna
260	Żółkiewka-Osada	LL	krasnostawski	wG	825	mało prawdopodobna

Skróty: M = miasto; wG = wieś gminna; w = wieś sołecka; czM = część miasta.

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych GUS (2009).

Wreszcie możliwe są łączenia miast zdegradowanych z okolicznymi wsiami w celu podwyższenia liczby mieszkańców (jak było np. w przypadku Skępego, Czyżewa czy Łaszczowa), np. Janów z Ponikiem, z którym jest zupełnie zrośnięty. Z drugiej strony, ludność sąsiednich wsi może sobie tego po prostu nie życzyć. Jest tak np. w przypadku Przedmieścia Szczepreszyńskiego (*de jure* odrębnej wsi, *de facto* – jak sugeruje nazwa – przedmieścia dawnego miasta Turobina), którego integracja z Turobinem jest konieczna, aby zwiększyć ludność tego drugiego w celu pomyślniej restytucji (miejscowość liczy obecnie ok. 1000 osób).

O ile wszczęcie procesu restytucji zależeć będzie w pierwszej kolejności od drugoplanowych mechanizmów społecznych, głównie od dyfuzji idei restytucji w danym regionie, czy choćby od względów wręcz trywialnych (np. od ambicji wójta do objęcia stanowiska burmistrza), na kategoryczności wymogu pełnienia siedziby władz gminnych „uciępią” przede wszystkim największe wsie sołeckie w zbiorze (Okuniew, Służewo, Pławno, Kurzelów), choć dla niektórych możliwe jest połączenie z sąsiednim, większym miastem zdegradowanym (Kazimierza z Lutomińskiem i Tarnogóry z Izbicą). Istnieje też opcja nadania praw miejskich miejscowości nie będącej siedzibą gminy (wiejskiej), z późniejszym przeniesieniem siedziby do miasta (było tak w przypadku Bornego Sulinowa i Siechnic). W omawianym zbiorze jest to wykonalne np. dla Pławna w gminie Gidle. Jest też możliwość utworzenia odrębnej gminy wiejskiej (*casus* Krynicy Morskiej i Czarnej Wody czy choćby Obrzycka⁹⁶) lub wiej-

⁹⁶ Restytucja Obrzycka w 1990 (dotąd siedziby wiejskiej gminy Obrzycko) przez utworzenie odrębnej *miejscowej* gminy Obrzycko była błędem proceduralnym.

skiej – z prospektem późniejszej restytucji (*casus* Jaślisk, jak dotąd nierestytuowanych). Te dwie ostatnie opcje są jedynymi realnymi dla miast zdegradowanych w gminach miejsko-wiejskich (np. Okuniewa, Służewa czy Kurzelowa) ze względu na prawny zakaz tworzenia kilku miast w jednej i tej samej gminie.

Także dla większych miejscowości stanowiących obecnie integralne choć odległe dzielnice innych miast prospekt restytucji wydaje się mało prawdopodobny (Kromołowa w Zawierciu, Denkowa w Ostrowcu Świętokrzyskim oraz Grocholic w Bełchatowie). Jedynym tu wyjątkiem wydaje się *casus* Głuska w obrębie Lublina, stanowiącego do niedawna siedzibę nadal funkcjonującej gminy Głusk (brak konieczności tworzenia nowej gminy). Wreszcie, w przypadku niektórych jednostek restytucja przez secesję wydaje się mało racjonalna, jak np. w przypadku Ciechanowca-Nowego Miasta (umiastowionego w przeszłości tylko z powodu przedzielenia Ciechanowca granicą państwową) czy dawnej osady Ireny (stanowiącej obecnie starówkę Dęblina).

Na koniec warto tu jeszcze wymienić trzy miasta – Janów Podlaski, Dubienkę i Sokoły, które przez okres II RP funkcjonowały jako miasta, zostając zdegradowane do rzędu wsi podczas II wojny światowej (w przypadku Sokół stan faktyczny usankcjonowano *de jure* dopiero w 1951 r.). We wszystkich trzech przypadkach prospekt restytucji (szczególnie Janowa) wydaje się bardzo realny.

Podsumowanie

W następstwie reformy z 1933–1934 aż 722 miejscowości – na różny sposób – utraciło swój formalnie miejski wyznacznik (w tym 359 miejscowości w obecnych granicach Polski)⁹⁷. Rozmieszczenie tych miejscowości na osi kulturowego znaczenia miejskości (przywileje historyczne) oraz na osi formalnego wydzźwięku tejże koncepcji (charakter gminy) przedstawia tab. 5.

Reasumując, dat utraty „miejśkości” wielu miejscowości od czasów zaborów po rok 1934 nie da się ująć (i nie powinno się ujmować) w trybie binarnym (miasto/nie-miasto). Należy rozumieć okoliczności, które czynią pojęcie miejskości w tym sensie problematycznym, szczególnie w odniesieniu do miast galicyjskich i miast Kresów Wschodnich, oraz do osad miejskich na terenie byłego Królestwa Kongresowego. Decydując się jednak na uproszczoną definicję miejskości dla omawianych miejscowości (i decydując się na *jedną* datę

⁹⁷ Jedynym odstępstwem od ujednoczonej w 1933–1934 r. struktury miasto-wieś było utrzymanie tzw. gminy wiejskiej o miejskich uprawnieniach finansowych, która – jak nazwa sugeruje – była jednak gminą wiejską. Na omawianych obszarach dotyczyło to 37 miejscowości: **b. Kongresówka** – Bolesławiec, Irena, Kobyłka, Legionowo, Letnisko-Brwinów, Letnisko-Falenica, Letnisko-Milanówek, Łaskarzew-Osada, Nowy Korczyn, Piastów, Pionki, Pławno, Podkowa Leśna, Skępe, Skolimów-Konstancin, Stopnica, Tarnogóra, Urle, Zelów i Zielonka; **Galicja** – Kozłów, Mielnica, Narol Miasto, Oleszyce, Potok Złoty, Prokocim, Przeclaw, Sołotwina, Tłuste Miasto, Wielkie Oczy, Wola Duchacka, Zembrzyce i Żmigród Nowy; **Kresy Wschodnie** – Hajnówka, Kamień Koszyrski, Mołodeczno i Postawy.

Tab. 5. Liczba miejscowości o charakterze miejskim, „zdegradowanych” w następstwie reformy 1933–1934 (w nawiasach podano liczbę miejscowości w obecnych granicach Polski)

Region	Gminy miejskie			Gminy wiejskie			Razem
	Miasta	Miasteczka	Wsie	Miasta	Miasteczka	Osady miejskie	
b. zabór austriacki (Galicja)	4 (2)	7 (5)	1 (1)	14 (11)	113 (44)	-	139 (63)
b. zabór pruski	19 (19)	-	-	-	-	-	19 (19)
b. zabór rosyjski (Kresy Wschodnie)	7 (4)	-	-	2 (0)	293 (13)	1 (0)	303 (17)
b. zabór rosyjski (Kongresówka)	1 (1)	-	-	-	-	260 (259)	261 (260)
Razem	31 (26)	7 (5)	1 (1)	16 (11)	406 (57)	261 (259)	722 (359)
	39 (32)			683 (327)			
	722 (359)						

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ze źródeł w wykazie literatury.

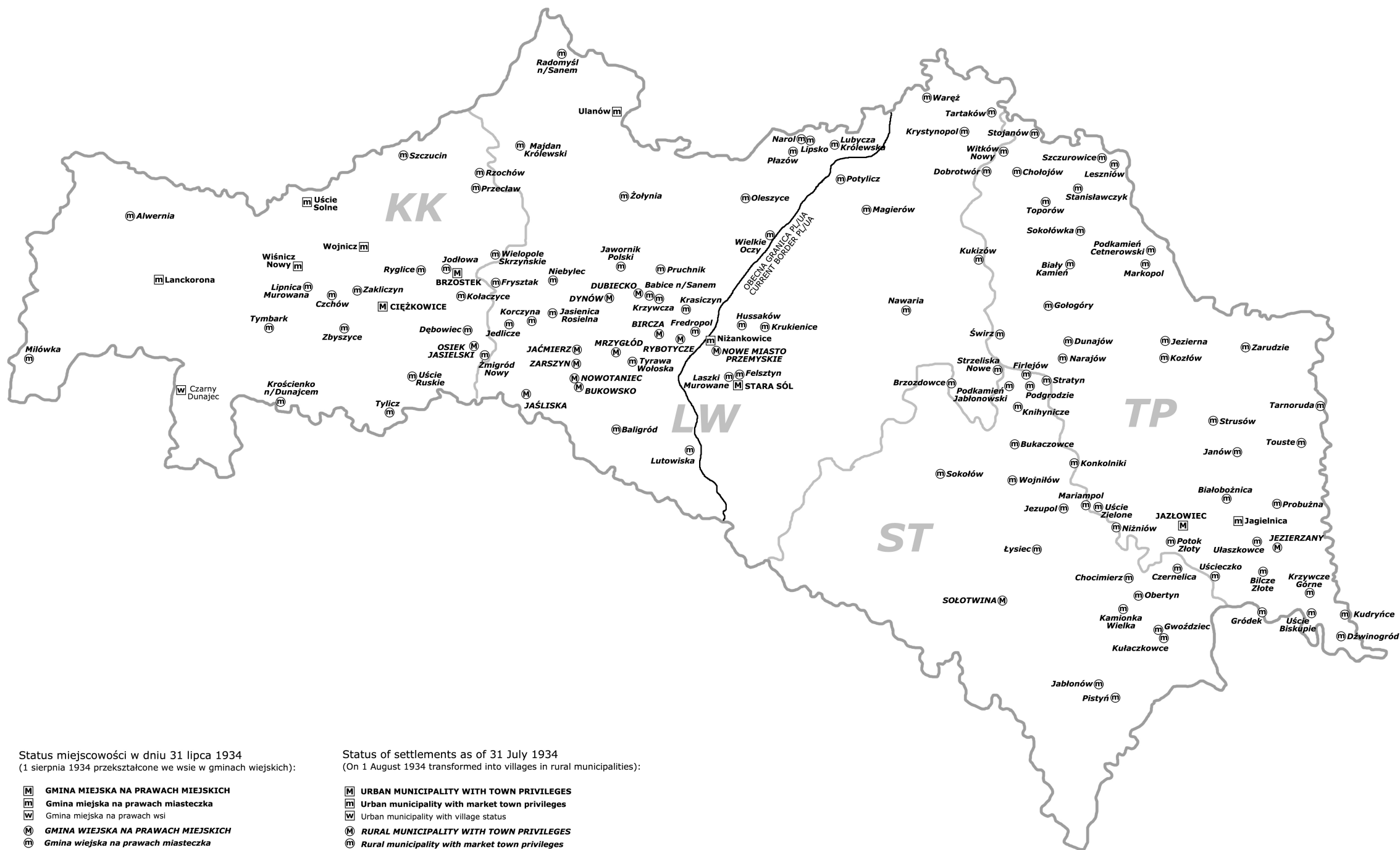
utraty miejskości) należy być konsekwentnym w jej stosowaniu i nie mieszać dat ustalonych na podstawie różnych znaczeń tego pojęcia. W tym miejscu warto nadmienić, że brak odpowiedniego rozeznania jest widoczny w licznych, często renomowanych, publikacjach encyklopedycznych i naukowych, których bezrefleksyjne cytowanie przyczynia się do powielania utartych błędów.

Literatura

- Dymitrow M., 2012, *The Hidden Face of Urbanity. Morphological Differentiation of Degraded and Restituted Towns in Poland in the Context of the Efficacy of the National Administrative System*, Gothenburg: University of Gothenburg.
- Dziennik Praw / Дневникъ Законовъ, 1869–1870, 1869: Vol. 69, № 235, 243, s. 244–253, 414–429, 460–473. Warszawa • 1870: Vol. 70, № 241–244, s. 66–83, 92–99, 122–131, 158–159, 166–167, 188–189, 192–193, 366–369, 460–461, Warszawa.
- Gajewski M., 1964, *Zmiany administracyjne miast i osiedli 1918–1963*, GUS, Warszawa.
- Gawryszewski A., 2005, *Ludność Polski w XX wieku*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa.

- GUS, 1921, Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, Rok wydania I 1920/21. Część I. GUS, Warszawa.
- GUS, 1923–1926, Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej – Tom I–XV [Tom I – Warszawskie (1925) • Tom II – Łódzkie (1925) • Tom III – Kieleckie (1925) • Tom IV – Lubelskie (1924) • Tom V – Białostockie (1924) • Tom VI – Ziemia Wileńska (1923) • Tom VII – Nowogródzkie (1923) • Tom VIII – Poleskie (1924) • Tom IX – Wołyńskie (1923) • Tom X – Poznańskie (1926) • Tom IX – Pomorskie (1926) • Tom XII – Krakowskie i Śląsk Cieszyński (1925) • Tom XIII – Lwowskie (1924) • Tom IX – Stanisławowskie (1924) • Tom IX – Tarnopolskie (1923)], GUS, Warszawa.
- GUS, 1932, Drugi Powszechny Spis Ludności z dnia 9 grudnia 1931 r., GUS, Warszawa.
- GUS, 1933, Skorowidz gmin Rzeczypospolitej Polskiej. Ludność i budynki, GUS, Warszawa.
- von Holsche A. C., 1800, Geographie und Statistik von West-, Süd- und Neu-Ostpreussen, nebst einer kurzen Geschichte des Königreichs Polen bis zu dessen Zertheilung, Tom I (Neu-Ost-preussen), Berlin.
- Jelonek A., 1967, Ludność miast i osiedli typu miejskiego na ziemiach Polski od 1810 do 1960 r., Dokumentacja Geograficzna, 3–4, IG PAN, Warszawa.
- Karpiniec J., 1932, Ilość osad miejskich byłej Galicji i podział ich na miasta i miasteczka, [w] Bujak F., Rutkowski J. (red.), Roczniki dziejów społeczno-gospodarczych, 2, s. 1–37.
- Kołodziejczyk R., 1979, Zamiana miast na osady w Królestwie Polskim, [w] Kołodziejczyk R. (red.), Miasta, mieszczaństwo, burżuazja w Polsce w XIX w. Szkice i rozprawy historyczne, PWN, Warszawa, s. 52–66.
- Krótką statystyka Gubernji Królestwa Polskiego obejmująca rozległość i ludność tychże Gubernji oraz wykaz osad i gmin [Przedruk uzupełniony ze Skorowidza do Dziennika Praw, wydany w połowie 1870 r.], 1870, Warszawa.
- Krzysztofik R., 2006, Nowe miasta w Polsce w latach 1980–2007. Geneza i mechanizmy rozwoju. Próba typologii, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Sosnowiec.
- Krzysztofik R., 2007, Lokacje miejskie na obszarze Polski. Dokumentacja geograficzno-historyczna, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Mazurkiewicz J., 1967, Likwidacja ustroju miejskiego mniejszych miast w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim w okresie przed masową zamianą miast na osady (1807–1864), Rocznik Lubelski, 10, s. 211–228.
- Mielcarek A., 2008, Podziały terytorialno-administracyjne II Rzeczypospolitej w zakresie administracji zespolonej, Wydawnictwo Neriton, Warszawa.
- Najgrakowski M., 2009, Miasta Polski do początku XXI wieku. Podstawowe informacje o datach założenia i likwidacji, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa.
- Nietysza M., 1986, Rozwój miast i aglomeracji miejsko-przemysłowych w Królestwie Polskim 1865–1914, PWN, Warszawa.
- Orts-Repertorium des Königreiches Galizien und Lodomerien mit dem Grossherzogthume Krakau, 1874, K.K. Statistische Central-Commission, Wien.

- Rewieńska W., 1938, Miasta i miasteczka w północno-wschodniej Polsce – położenie topograficzne, rozplanowanie, fizjonomia. Studium antropogeograficzne, Uniwersytet Stefana Batorego, Wilno.
- Skorowidz gmin Galicyi opracowany na podstawie wyników spisu ludności z dnia 31 grudnia 1900, 1907, Wiedeń.
- Skorowidz wszystkich miejscowości położonych w Królestwie Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim, 1868, Lwów.
- Special Orts-Repertorium von Galizien, 1886, Hölder, Wien.
- Special Orts-Repertorium von Galizien. Neubearbeitung auf grund der Ergebnisse der Volkszählung von 31 Dezember 1890, 1893, Hölder, Wien.
- Szturm de Sztrem E., 1925, Charakter prawny miast w województwach wschodnich b. dzielnicy rosyjskiej, *Kwartalnik Statystyczny*, 2(1), s. 217–221.
- Trzebiński W., Borkiewicz A., 1956, Podziały administracyjne Królestwa Polskiego 1815–1918, Polska Akademia Nauk, Warszawa.
- de Verdmon-Jacques L., 1902, Krótka monografia wszystkich miast, miasteczek i osad w Królestwie Polskiem, Drukarnia Rubieszewskiego i Wrotnowskiego, Warszawa.

Ryc. 2. Miejscowości galicyjskie pozbawione miejskiego wyznacznika na skutek reformy 1933–1934

Źródło: opracowanie własne.

Status miejscowości w dniu 31 lipca 1934
(1 sierpnia 1934 przekształcone we wsie w gminach wiejskich):

- M GMINA MIEJSKA NA PRAWACH MIEJSKICH
- Osada miejska w gminie wiejskiej

Status of settlements as of 31 July 1934
(On 1 August 1934 transformed into villages in rural municipalities):

- M URBAN MUNICIPALITY WITH TOWN PRIVILEGES
- Urban-type settlement in rural municipality

Ryc. 5. Miejscowości na obszarze b. Kongresówki (tzw. województwa centralne) pozbawione miejskiego wyznacznika na skutek reformy 1933–1934

Źródło: opracowanie własne.

Aneks 1. Obraz demograficzny miast Polski do 3000 mieszk. w okresie reformy 1933–1934, wyłaniający brak konsekwencji w typowaniu miast do degradacji, zarówno w danym obszarze historycznym (kolumnami) jak i w ujęciu krajowym

Miasto (gmina miejska)	Liczba mieszk. 1932	Obszar historyczny			
		B. zabór austriacki (Galicja) / Śląsk Austriacki	B. zabór pruski	B. zabór rosyjski	
				„Kresy Wschodnie”	„Kongresówka”
Ratno	2 990			Zachowanie	
Muszyna	2 979	Zachowanie*			
Supraśl	2 965			Zachowanie	
Kleczew	2 946				Zachowanie
Mosina	2 924		Zachowanie		
Skaryszew	2 918				Zachowanie
Dąbrowica	2 914			Zachowanie	
Stawiski	2 912				Zachowanie
Choroszcz	2 905			Zachowanie	
Biała Rawska	2 903				Zachowanie
Brok	2 895				Zachowanie
Dobra	2 871				Zachowanie
Bereźne	2 857			Zachowanie	
Dobrzyń nad Wisłą	2 838				Zachowanie
Suchowola	2 833			Zachowanie	
Jagielnica	2 795	Degradacja			
Czarny Dunajec	2 783	Degradacja			
Tuchów	2 750	Zachowanie*			
Wysokie Litewskie	2 739			Zachowanie	
Cieszanów	2 661	Zachowanie*			
Indura	2 650			Zachowanie	
Miejska Górka	2 644		Zachowanie		
Husiatyn	2 639	Zachowanie*			
Łohiczyn	2 638			Degradacja	
Troki	2 637			Zachowanie	
Wiśnicz Nowy	2 628	Degradacja			
Poniec	2 626		Zachowanie		
Janów Lwowski	2 597	Zachowanie*			
Podbrodzie	2 588			Zachowanie	
Golina	2 578				Zachowanie
Radoszkowice	2 574			Zachowanie	
Stawiszyn	2 562				Zachowanie
Lubraniec	2 559				Zachowanie
Tuliszków	2 559				Zachowanie
Jaryczów Nowy	2 555	Zachowanie*			
Głogów Małopolski	2 550	Zachowanie*			
Nowy Tomyśl	2 550		Zachowanie		
Lwówek	2 542		Zachowanie		
Koniecpol	2 518				Zachowanie
Łasin	2 510		Zachowanie		
Ulanów	2 504	Degradacja			

Miasto (gmina miejska)	Liczba miesz. 1932	Obszar historyczny			
		B. zabór austriacki (Galicja) / Śląsk Austriacki	B. zabór pruski	B. zabór rosyjski	
				„Kresy Wschodnie”	„Kongresówka”
Ślesin	2 495				Zachowanie
Stęszew	2 487		Zachowanie		
Sulmierzyce	2 476		Zachowanie		
Nieszawa	2 474				Zachowanie
Odolanów	2 472		Zachowanie		
Łabiszyn	2 464		Zachowanie		
Miłosław	2 452		Zachowanie		
Żabno	2 437	Zachowanie*			
Rajgród	2 432				Zachowanie
Miasteczko Śląskie	2 408		Zachowanie		
Radomyśl Wielki	2 400	Zachowanie*			
Krobia	2 384		Zachowanie		
Mrocza	2 383		Zachowanie		
Kańczuga	2 382	Zachowanie*			
Kórnik	2 379		Zachowanie		
Kobylin	2 359		Zachowanie		
Murowana Goślina	2 351		Zachowanie		
Nowogród	2 350				Zachowanie
Jazłowiec	2 335	Degradacja			
Bojanowo	2 333		Zachowanie		
Drohiczyn	2 309			Zachowanie	
Terespól	2 308				Zachowanie
Łobżenica	2 294		Zachowanie		
Woźniki	2 264		Zachowanie		
Skalbmierz	2 245				Zachowanie
Lubień Kujawski	2 241				Zachowanie
Limanowa	2 216	Zachowanie*			
Radymno	2 213	Zachowanie*			
Zator	2 179	Zachowanie*			
Jedwabne	2 167				Zachowanie
Boćki	2 165			Degradacja	
Dukła	2 157	Zachowanie*			
Ujście	2 144		Zachowanie		
Sędziszów Młp.	2 142	Zachowanie*			
Margonin	2 135		Zachowanie		
Kalwaria Zebrzyd.	2 116	Zachowanie*			
Czempiń	2 103		Zachowanie		
Barcin	2 098		Zachowanie		
Ciężkowice	2 079	Degradacja			
Wojnicz	2 063	Degradacja			
Druskieniki	2 053			Zachowanie	
Borek Wielkopolski	2 052		Zachowanie		
Kleszczele	2 029			Zachowanie	
Sokoły	2 028				Zachowanie
Rakoniewice	2 015		Zachowanie		

Miasto (gmina miejska)	Liczba miesz. 1932	Obszar historyczny			
		B. zabór austriacki (Galicja) / Śląsk Austriacki	B. zabór pruski	B. zabór rosyjski	
				„Kresy Wschodnie”	„Kongresówka”
Niżankowice	2 014	Degradacja			
Rychwał	2 011				Zachowanie
Radzyń Chełmiński	1 987		Zachowanie		
Strumień	1 984	Zachowanie			
Wilamowice	1 969	Zachowanie*			
Budzyń	1 951		Degradacja		
Sieniawa	1 950	Zachowanie*			
Szamocin	1 937		Zachowanie		
Piaski	1 881		Degradacja		
Kamień Krajeński	1 827		Zachowanie		
Chodecz	1 824				Zachowanie
Witkowo	1 824		Zachowanie		
Baranów Sandom.	1 815	Zachowanie*			
Górzno	1 806		Zachowanie		
Skoki	1 788		Zachowanie		
Obrzycko	1 776		Degradacja		
Krzywiń	1 732		Zachowanie		
Krakowiec	1 706	Zachowanie*			
Kłeco	1 698		Zachowanie		
Lanckorona	1 697	Degradacja			
Raszków	1 692		Zachowanie		
Sarnowa	1 690		Zachowanie		
Grabów nad Prosną	1 682		Zachowanie		
Jutrosin	1 677		Zachowanie		
Wyrzysk	1 642		Zachowanie		
Wielichowo	1 630		Zachowanie		
Osieczna	1 597		Zachowanie		
Pogorzela	1 592		Zachowanie		
Nowy Dwór	1 588			Degradacja	
Dolsk	1 578		Zachowanie		
Żerków	1 569		Zachowanie		
Gołańcz	1 471		Zachowanie		
Wysoka	1 463		Zachowanie		
Wyśmierzyce	1 434				Zachowanie
Brzostek	1 396	Degradacja			
Czarniejewo	1 392		Zachowanie		
Mielnik	1 389			Degradacja	
Ryczywół	1 381		Degradacja		
Suraż	1 379			Zachowanie	
Odelsk	1 373			Degradacja	
Rydzyzna	1 370		Zachowanie		
Zaniemyśl	1 335		Degradacja		
Uście Solne	1 333	Degradacja			
Święciechowa	1 326		Degradacja		
Mikstat	1 316		Zachowanie		

Miasto (gmina miejska)	Liczba miesz. 1932	Obszar historyczny			
		B. zabór austriacki (Galicja) / Śląsk Austriacki	B. zabór pruski	B. zabór rosyjski	
				„Kresy Wschodnie”	„Kongresówka”
Narew	1 301			Degradacja	
Bnin	1 297		Degradacja		
Ostroróg	1 289		Zachowanie		
Powidz	1 255		Degradacja		
Gębice	1 250		Degradacja		
Mieścisko	1 241		Degradacja		
Miasteczko Kraj.	1 218		Zachowanie		
Szczerzec	1 210	Zachowanie*			
Dobrzyca	1 178		Degradacja		
Stara Sól	1 152	Degradacja			
Rogowo	1 140		Degradacja		
Rychtal	1 126		Degradacja		
Nowe Miasto n/Wartą	1 071		Degradacja		
Rostarzewo	989		Degradacja		
Książ Wielkopolski	928		Zachowanie		
Władysławów	906				Degradacja
Gąsawa	893		Degradacja		
Jaraczewo	833		Degradacja		
Rynarzewo	688		Degradacja		
Kopanica	640		Degradacja		

Gwiazdka oznacza miasta zachowane indywidualnymi rozporządzeniami.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z GUS (1932).

Aneks 2. Obraz demograficzny największych miasteczek, miast i osad miejskich w gminach wiejskich Polski w okresie reformy 1933–1934, wyłaniający brak konsekwencji w typowaniu miejscowości do umiastowienia (zaznaczone kolorem), zarówno w danym obszarze historycznym (kolumnami) jak i w ujęciu krajowym. W tabeli uwzględniono także wsie o statusie gmin miejskich (oznaczone *)

Miejscowość	Typ 1932	Obszar historyczny			
		B. zabór austriacki (Galicja) / Śląsk Austr.	B. zabór pruski	B. zabór rosyjski	
				„Kresy Wschodnie”	„Kongresówka”
Borysław *	wm	41 683			
Jaworzno *	wm	19 055			
Zakopane *	wm	17 703			
Chorostków	mko	6 924			
Jezierna	mko	6 026			
Opole Lubelskie	osm				5 646
Nisko *	wm	5 461			
Obertyn	mko	5 452			
Niżniów	mko	5 316			
Żołyńia	mko	4 925			
Korczyna	mko	4 785			
Tarnogród	osm				4 769
Krynica *	wm	4 626			
Mielnica Podolska	mko	4 611			
Kozłów	mko	4 607			
Szczakowa *	wm	4 558			
Tyszowce	osm				4 420
Stopnica	osm				4 402
Motol	mw			4 390	
Szczerców	osm				4 350
Chołojów	mko	4 433			
Winniki *	wm	4 414			
Żarki	osm				4 406
Jezierzany	mw	4 318			
Jodłowa	mko	4 222			
Stojanów	mko	4 176			
Jezupol	mko	4 129			
Irena	osm				4 063
Wiśniowiec Nowy	mw			4 028	
Ustroń	mko	3 998			
Działoszyn	osm				3 985
Piaski Luterskie	osm				3 974
Kurów	osm				3 923
Wodzisław	osm				3 878
Toporów	mko	3 823			
Potylicz	mko	3 783			
Sławków	osm				3 750
Sompolno	osm				3 747
Mir	mko			3 741	
Klimontów	osm				3 737

Miejscowość	Typ 1932	Obszar historyczny			
		B. zabór austriacki (Galicja) / Śląsk Austr.	B. zabór pruski	B. zabór rosyjski	
				„Kresy Wschodnie”	„Kongresówka”
Pistyń	mko	3 711			
Bełżyce	osm				3 694
Nowy Korczyn	osm				3 682
Kamionka Wielka	mko	3 640			
Narajów Miasto	mko	3 608			
Skąła	osm				3 593
Potok Żłoty	mko	3 563			
Czernelica	mko	3 560			
Ryki	osm				3 530
Tłuste Miasto	mko	3 490			
Ożarów	osm				3 456
Łachwa	mko			3 420	
Łaskarzew	osm				3 411
Parysów	osm				3 388
Druja	mko			3 375	
Krzyszowice *	wm	3 366			
Radoszyce	mko				3 344
Bilcze Żłote	mko	3 338			
Probużna	mko	3 321			
Skórcz	w		3 310		
Pilica	osm				3 299
Bukaczowce	mko	3 283			
Oleszyce	mko	3 282			
Karczew	osm				3 266
Dobrotwór	mko	3 261			
Przysucha	osm				3 238
Piątek	osm				3 234
Torczyn	osm			3 208	
Dołhinów	osm			3 181	
Podkamień Cetnerowski	mko	3 156			
Poddębice	osm				3 122
Brasław	mko			3 099	
Krystynopol	mko	3 094			
Bodzentyń	osm				3 093
Izbica k. Krasnegostawu	osm				3 085
Janów Poleski	mko			3 068	
Michów	osm				3 068
Daleszyce	osm				3 059
Postawy	mko			3 050	
Milówka	mko	3 019			
Zaklików	osm				3 013
Chocimierz	mko	3 011			
Wąwolnica	osm				3 003
Sołotwina	mw	2 997			
Izbica Kujawska	osm				2 981
Dynów	mw	2 980			

Miejscowość	Typ 1932	Obszar historyczny			
		B. zabór austriacki (Galicia) / Śląsk Austr.	B. zabór pruski	B. zabór rosyjski	
				„Kresy Wschodnie”	„Kongresówka”
Wysock	mko			2 978	
Maciejów	mko			2 977	
Tuczyn	mko			2 943	
Włodzimierzec	mko			2 935	
Kułaczkowce	mko	2 908			
Ryglice	mko	2 908			
Komarów	osm				2 895
Magierów	mko	2 875			
Bychawa	osm				2 848
Serniki	mko			2 837	
Iwaniska	osm				2 803
Opatówek	osm				2 802
Wiskitki	osm				2 785
Grabowiec k. Hrubieszowa	osm				2 750
Brzozdowce	mko	2 732			
Iwie	mko			2 731	
Frampol	osm				2 720
Dunajów	mko	2 717			
Bukowsko	mw	2 714			
Gwoździec Miasto	mko	2 708			
Kożangródek	mko			2 706	
Wizna	osm				2 670
Gołogóry	mko	2 669			
Połaniec	osm				2 651
Jeżów	osm				2 650
Wojniłów	mko	2 636			
Pajęczno	osm				2 609
Pacanów	osm				2 598
Horodno	osm			2 597	
Lutowiska	mko	2 597			
Sokołówka	mko	2 596			
Świrz	mko	2 583			
Wołyń	osm				2 579
Rejowiec	osm				2 546
Felsztyn	mko	2 530			
Łągów	osm				2 527
Tarczyn	osm				2 526
Solec n. Wisłą	osm				2 513
Stepań	mko			2 513	
Kromołów	osm				2 497
Horodło	osm				2 495
Strusów	mko	2 485			
Będków	osm				2 476
Koziegłowy	osm				2 473
Lipsko	osm				2 472
Ćmielów	osm				2 468

Miejscowość	Typ 1932	Obszar historyczny			
		B. zabór austriacki (Galicja) / Śląsk Austr.	B. zabór pruski	B. zabór rosyjski	
				„Kresy Wschodnie”	„Kongresówka”
Przyrów	osm				2 453
Drobin	osm				2 435
Bereźnica	mko			2 434	
Białobrzegi	osm				2 419
Uście Zielone	mko	2 412			
Czemierniki	osm				2 404
Ogrodzieniec	osm				2 401
Kamieńsk	osm				2 390
Wąchock	osm				2 389
Narol	mko	2 386			
Siewierz	osm				2 385
Ejszyszki	mko			2 382	
Międzyrzec Korecki	mko			2 377	
Strzeliska Nowe	mko	2 365			
Dąbrowice	osm				2 349
Koprzywnica	osm				2 349
Szumsk	mko			2 345	
Biezuń	osm				2 344
Goraj	osm				2 331
Widze	mko			2 326	
Począjów Nowy	mko			2 317	
Janów Trembowelski	mko	2 314			
Przytyk	osm				2 302
Dywin	mko			2 299	
Landwarów	mko			2 287	
Koźminek	osm				2 273
Głowaczów	osm				2 271
Wojślawice	osm				2 270
Denków	osm				2 267
Kamionka	osm				2 260
Uściczko	mko	2 259			
Krościenko n. Dunajcem	mko	2 252			
Ułaskowce	mko	2 251			
Wolbórz	osm				2 248
Szydłów	osm				2 246
Białozórka	mko			2 231	
Czartorysk	mko			2 230	
Iwieniec	mko			2 226	
Łużki	mko			2 225	
Widawa	osm				2 209
Antopol	mko			2 206	
Biały Kamień	mko	2 198			
Małogoszcz	mko				2 198
Lutomiersk	mko				2 193
Majdan Królewski	mko	2 187			
Dereczyn	mko			2 180	

Miejscowość	Typ 1932	Obszar historyczny			
		B. zabór austriacki (Galicia) / Śląsk Austr.	B. zabór pruski	B. zabór rosyjski	
				„Kresy Wschodnie”	„Kongresówka”
Latowicz	osm				2 180
Michałow	mko			2 176	
Żmigród Nowy	mko	2 173			
Słupia Nowa	osm				2 160
Kołki	mko			2 145	
Kunów	osm				2 145
Łomazy	osm				2 142
Gniewoszków-Granica	osm				2 138
Lututów	osm				2 132
Poryck	mko			2 129	
Wiślica	osm				2 127
Żarnowiec	osm				2 127
Bircza	mw	2 093			
Bodzanów	mko				2 093
Lebiedziewo	mko			2 092	
Gródek	mko			2 081	
Jasienica Rosielna	mko	2 080			
Stanisławów	osm				2 078
Wielopole Skrzyńskie	mko	2 064			
Zelwa	mko			2 064	
Raków	osm				2 043
Horyńgród	mko			2 042	
Krasnobród	osm				2 036
Jabłonów	mko	2 033			
Żółkiewka	osm				2 026
Leszniów	mko	2 018			
Maciejowice	osm				1 992
Radziłów	osm				1 984
Drohiczyn Poleski	mko			1 978	
Ujazd	osm				1 978
Kudryńce	mko	1 975			
Wyżwa Nowa	mko			1 973	
Mstów	osm				1 970
Tarłów	osm				1 970
Nowe Miasto n. Soną	osm				1 969
Jadów	osm				1 965

Liczby mieszkańców miejscowości można porównać z tabelą w Załączniku 1, co ujawnia kolejne paradoksy (np. jak dużo małych miast pozostało przy prawach miejskich a jak mało dużych miasteczek, miast i osad miejskich w gminach wiejskich nie podniesiono do rzędu miast.

Oznaczenia: mko – miasteczko w gminie wiejskiej; osm – osada miejska w gminie wiejskiej; mw – miasto w gm. wiejskiej; w – wieś w gm. wiejskiej; wm – wieś o statusie gm. miejskiej.

Źródło: GUS (1932).